

L'estructura de la propietat, agent bàsic en la producció de l'espai urbà: el cas dels barris obrers del sud-oest de Barcelona

Carles Carreras i Verdaguer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT, AGENT BÀSIC EN LA PRODUCCIÓ

DE L'ESPAI URBÀ:

EL CAS DELS BARRIS OBRERS DEL SUD-OEST DE BARCELONA

Tesi doctoral dirigida pel

Dr. Horacio Capel Sáez

presentada a la Facultat de Geografia
i Història el mes de setembre de mil
nou-cents setanta-vuit.

CARLES CARRERAS i VERDAGUER

03.- LA MORFOLOGIA URBANA

"La persona que conegui Manchester, pot, doncs, judicar el caràter social de cada districte observant, simplement, l'aparença dels edificis que delimiten els carrers per on passa. Alhora, l'aspecte del carrer no permet de formar-se una imatge veritable de les condicions dels districtes obrers, situats immediatament darrera la façana dels carrers principals".

Friedrich Engels, Aportacions a la història del moviment obrer. Ed. 62, Barcelona, 1968; pàg. 27.

En aquestes paraules sencilles i curtes, que pertanyen a la seva obra La situació de la classe obrera a Anglaterra de 1845, Engels destaca dos fenòmens diferents i importants. D'una banda assenyala el paisatge urbà com a indicatiu i demostratiu d'un fenomen més profund, i llavors encara ben recent, el de la segregació

social de l'espai fruit de les transformacions de la societat capitalista amb la Revolució industrial. Ell mateix indica a continuació que "aquesta hipòcrita planificació urbana" és comuna a totes les grans ciutats, però que Manchester n'és un cas extrem i únic. Però també assenyala un altra fet, més concret, el traçat de carrers-pantalla que amaguen als ulls dels burgesos i dels visitants la misèria palpable dels barris dels obrers. Això que avui ens apareix tan clar, no deixa d'ésser un gran avenç assenyalat ja fa més de cent trenta anys.

Aquests fenòmens s'ajusten bé a Sants des del començament de la seva urbanització. La carretera, el gran lloc de pas, fou aglutinat de localització comercial i dels edificis més alts i més bons; el que s'hi amaga darrera només pot endevinar-se per les obertures, generalment estretes, dels carrers travessers. I en temps actuals ja algú ha parlat d'una "nova via Laietana" que ha fendit un bon tros de Sants i n'ha canviat totalment el contingut.

Perquè continent i contingut són en relació ben estreta, volem ara analitzar el continent, el paisatge, la morfologia de Sants. Per a veure com s'hi ha manifestat l'acció dels agents que estem estudiant, propietaris del sòl i industrials. Per a veure també com aquesta acció no és únicament d'efectes exteriors, sinó que afecta també al contingut d'aquesta morfologia, als seus habitants, en definitiva el més important, són els efectes sobre la població, en aquest cas doncs, subjecte passiu

de l'acció dels dits agents, el que veritablement ens mou i ens interessa, no la consideració del paisatge des d'un punt de vista estètic, és clar.

I perquè hom parla de Sants com d'un barri obrer, hom parla també d'una barriada pobre i poc dotada, lletja. Fabre i Huertas (1) citen una redacció d'una nena del barri publicada a "El Correo Catalán" l'abril de 1966 en la qual diu, entre altres coses: "Las calles de mi barrio son estrechas(...) Las casas son viejas y feas". Ells mateixos agafen aquesta darrera frase per a donar títol a un dels apartats referits a la Bordeta. Aquesta és doncs l'opinió majoritària i que cal analitzar i matitzar d'a prop.

Aquesta anàlisi que emprenc ara segueix com ja vaig anunciar criteris històrics, de les etapes diferents de l'evolució de Sants. Efectivament, cada una d'aquestes etapes és caracteritzada pel major pes d'un sector o l'altre de la població, per l'actuació d'uns o altres agents, per tant a cada etapa ha de correspondre un impacte diferent sobre la forma i el contingut. En aquest capítol és on més notòria és la influència històrica, no sols per a explicar i entendre els orígens i l'evolució dels fets actuals, sinó sobretot perquè la perdurabilitat de les formes urbanes provoca la pervivència de fets i estructures més enllà del temps de duració de les causes que el provoquen. Per aquesta raó s'imposava aquí també de seguir un ordre cronològic en l'estudi per bé que trobarem alguns elements que dia-

crònicament enllacen una etapa a les altres.

Com ja hem vist aquesta etapa és molt important i ha de ser ben treballada per la qual cosa s'ha de dedicar una gran part del temps a la seva preparació i desenvolupament. En primer lloc cal que els alumnes tinguin una bona comprensió dels conceptes bàsics que s'estan treballant i que puguin relacionar-los amb la realitat. Per això és important que el professor faci servir exemples i casos pràctics que ajudin a la comprensió dels conceptes.

Després cal que els alumnes puguin aplicar els conceptes a situacions concretes i que puguin desenvolupar la seva capacitat de resolució de problemes. Per això és important que el professor faci servir exercicis i problemes que impliquin l'aplicació dels conceptes a situacions concretes i que puguin desenvolupar la seva capacitat de resolució de problemes.

Finalment cal que els alumnes puguin comunicar els seus resultats i que puguin treballar en grup. Per això és important que el professor faci servir mètodes de treball en grup i que puguin comunicar els seus resultats i que puguin treballar en grup.

03. 01. L'ETAPA PREINDUSTRIAL.

Com ja hem vist aquesta etapa és bàsicament dominada per la pagesia i els comerciants; Sants és un municipi rural vora el camí ral, i res més. La primera notícia sobre les seves edificacions prové de les llibretes de comunió, desaparegudes, però que tant el Monitor (2) com Jacint Laporta (3) pogueren copiar; com hem vist tenen informació sobre l'amo de cada casa i, en cas de que en hi hagués, sobre el masover; devien indicar també el número d'ànimes de comunió que residia a cada casa, però a nosaltres només ens ha arribat sumat per a tota la parròquia. El primer estat data del 1724, i dóna detall de trenta-una cases i cinc més a la banda de Marina; aquestes ciçc totes tenen masover, i una d'elles pertany a un propietari del poble, el fet curiós és que l'ermita de Port figura entre les altres 31 i amb masover. Aquest grup més gran deu comprendre unes cases agrupades, ben possiblement les dotze que figuren sense masover, entre les quals hi ha les de Josep Santomà i la casa del rector; les demás podrien ésser més o menys disperses pels camps. El 1726 apareixen set cases noves, entre elles dues més de Josep Santomà, una de les quals és a Marina, i l'any següent apareix la casa del "Relloige" al camí d'Esplugues, que ha d'ésser la mateixa que avui hi ha vora l'església al peu de l'antic camí, abans de la construcció del camí

ral a finals de segle. D'aquest any coneixem el total d'ànimes de comunió, 160, pel que podem calcular una mitjana de 3,7 habitants per a cada casa, mitjana força baixa, si no fós que els nens no hi són comptats. El 1730 apareixen encara cinc cases noves més, tres d'elles encara de Josep Santomà, a les quals s'ens diu que hi vivien sis estadants o famílies, dues a cada casa.

A partir d'aleshores les notícies són més insegures, referint-se només als totals sense copiar el detall de propietaris, la llista dels quals "és un tant entretinguda" (4). Que Laporta tampoc la copiï ens fa sospitar que va treballar només amb l'original del Monitor, però no amb els llibres de comunió, la qual cosa és un llàstima.

El 1786 s'iniciaria l'època protoindustrial ja que per primera vegada apareixen consignats vora el total de cases -154- disset prats d'indianes; l'any 1780 no n'hi havia cap epl que cal suposar que els disset -o uns quants menys, com assenyalavem al capítol anterior- s'hi instal.laren en aquests sis anys d'interval. Des del 1730 s'haurien construït doncs prop de dues cases cada any. Empro el condicional, però, perquè per a l'any següent disposem d'una font d'informació que considero més fiable, si més no perquè l'he poguda consultar directament, sense "intermediaris", la resposta al qüestionari de Zamora (5), que ofereix unes xifres més modestes. Efectivament, malgrat que assenjala el fet de la recent construcció de la nova

carretera real, "tiene treinta palmos de ancho, y a cada lado morales o azeitunos" (6), la qual fou iniciada el 1764 i fins al 1769 no s'acabà el pont de Carles III sobre el Llobregat entre Molins de Rei i Sant Vicenç dels Horts (7), assenyala només pel municipi noranta-set cases, cinquanta-set menys que les que el Monitor indica per l'any anterior. És clar que part de les diferències poden venir de que el corresponsal de Zamora, Joan Mas, compti només edificis, mentre que els llibres de comunió registrin els habitatges; és força versemblant.

Joan Mas, aporta, però, unes dades més interessants encara en descriure l'agrupament de les edificacions. Assenyala que el poble és dividit en dos trossos, l'ún en torn a l'església, l'altra al llarg de la carretera nova, el més recent ja que indica "las casss de este último quasi se ha fabricado todas de unos años a esta parte, pues dos Dueños solamente han levantado treinta, quasi bajo un mismo Plan" (8). Aquest fet força important de cara a l'expansió set-centista de Sants, ha estat ja comentada en parlar dels propietaris. A continuació cita alguns masos dispersos i anomena alguns dels seus propietaris, entre els quals no falta Josep Santomà, a més apareixen Pau Santomà i Josep Navarro. Quan al nucli assenyala que no té cap forma especial, que només té una "mala plaza" anomenada plaça major i que no té altre passeig que la carretera o els horts del mas de Josep Clasquerí. De les cases assenyala que són sencilles, però ben fetes, amb pedra de Montjuïc i emblanquinades, de terra enrajolat, amb otos els serveis a la planta i un pis per a dor-

mitori. Tot correspon a un poble pagés no gaire pobre. De l'església, a més de llargues disquisicions sobre el seu origen (9), assenyala que data del segle XV, de 1453 i que té el cementiri a la vora. L'ajuntament diu que tenia tres cases -ignorem on però sembla probable que fossin ja al seu lloc del vuit-vents- de les quals indica que una es antiga i que les altres dues daten de 1783 i que foren fetes per un tal Pere Barba. L'únic altre edifici que destaca és l'ermita de Port (10), de la que també fa una llarga disquisició.

Per bé que descriu l'existència de la carretera a Sant Boi, no menciona, en canvi cap nucli habitat al llarg seu pel que hem de suposar que encara no existia com a tal. Per contra a les descripcions que han d'ésser més o menys contemporànies del baró de Maldà (11) si que hi surt: "Part del dit lloch -Sants- queda en lo camí que va directe al del Hospitalet, ab casas a una y altre costat nomenades las de la Burdeta". (12). Poques notícies més en dóna però, el baró, que no siguin la descripció de l'església que encara és la mateixa que subsistí fins al 1830 -"petita y no molt clara"-, i de les seves campanes, així com de les festes de Sant Bartomeu, "moltíssima la concurrència de ambdos sexes, principalment de Barcelona" -probablement ell fos un dels que hi anava-, i de la casa del comerciant Janer, de la qual ja hem parlat, i que Laporta (13) ha localitzat en la casa de l'Hort nou, situada on avui hi ha el mercat de Sants, el que ens confirma que aviat s'acaba el nucli del poble i comencen les cases de camp.

Les notícies posteriors provenen ja del Diccionario Geográfico Universal (14) que ens descriu el territori de Sants com un pla espaiós i una mica aixecat, amb el poble situat al llarg de la carretera, "calle larga con posadas y almacenes", amb cases esparses "de labranza y de recreo" i el barri de la Bordeta, "calle uniforme". Assenyala també que no fou important fins a la darrereria del set-cents, possiblement per l'impacte de la localització dels prats i la construcció de la carretera de que ja hem parlat, per bé que també diu que en aquell moment hi ha una decadència de les fàbriques de pintats. Parla també de l'església, però ja de la nova, els plans de la qual féu l'arquitecte Ignasi March encara que fou acabada per Francesc Renard, i encara no del tot.

Arribem així al mapa del municipi de Sants de 1838 (15) amb el qual hem iniciat més amunt l'anàlisi de les activitats agrícoles amb força profit. Com que el mapa és del "término y pueblo" també ens és útil per a conèixer l'aparença i el pla del poble en aquell moment. Abans que res notem una certa manca d'habitat dispers, l'autor, l'arquitecte Gras, no indica les masies escampades, més ben dit, n'indica molt poques; en canvi apareixen clares tres agrupacions diferents dins del poble. En realitat del mapa podriem dir que dibuixa tres pobles diferents, tots tres definits al llarg d'un camí o carretera; el primer, el que deu ésser més antic al llarg de l'antic camí d'"Esplugues", aproximadament el que avui és carrer del Sant Crist -que per molt temps fou carrer principal i així trobarem, per exemple com el

1877 encara hom hi volia traslladar ca la Vila -i que deixava un xic enretirada cap al nord l'església nova i el cementiri, el segon cronològicament seria ben probablement la Bordeta, pintada aquí com un continuu a banda i banda de carretera en el tram més proper al terme de l'Hospitalet, on encara avui en hi ha el nucli del barri; i finalment, un altre acarrerament, més discontinu, però també molt més regular, com si volgués indicar ben clarament que es tradcta d'edificis de nova planta, fets de poc i "quasi bajo un mismo Plan" com deia cinquanta anys abans Joan Mas responent a Zamora. Hom pot destacar també, a la dreta de la carretera anant cap a l'Hospitalet, una mena de plaça força regular que ben podria ésser la plaça de ca la Vila, dita de la Constitució primer, després de Victor Balaguer o del "Niñu" i avui desapareguda sota el primer cinturó de ronda.

Les notícies s'han completat les unes amb les altres indicant una progressió, un creixement moderat però continuat. Les dades del Monitor ens indiquen que cap el 1830 hi havia 307 cases, xifra que doblava la darrera que havíem vist de 154 pel 1786 i que suposa una construcció de 3,5 cases l'any, ritme que devia ésser més elevat ja que la interrupció per la guerra del francès va desballestar totes les activitats. No he profunditzat en detalls que considero un xic superflus i, en tot cas tractats ja a d'altres llocs com és la situació de l'església; certament, representen un indicati de la potència econòmica del poble, però crec que amb les dades que hem vist en tenim prou per a copsar un municipi rural flo-

reixent, beneficiat en tots sentits de la proximitat de la capital que proporcionava un mercat als seus productes agrícoles, que potenciava els eixos de comunicacions que suposaven la vitalització d'aquest autèntic raval barceloní, i que acabà suministrant els capitals que durien la indústria, la conformadora de l'espai més important.

El 1840 és la data que marca l'aparició de la indústria moderna, amb l'aparició de les màquines de vapor. En aquest moment el raval de Sant Martí, Sant Andreu i Sant Joan de Vilatorrada són els punts de partida de la indústria catalana. Aquests punts són els que més s'acosten a la capital, i són els que més beneficien de la seva proximitat. Els punts de partida de la indústria catalana són els que més s'acosten a la capital, i són els que més beneficien de la seva proximitat. Els punts de partida de la indústria catalana són els que més s'acosten a la capital, i són els que més beneficien de la seva proximitat.

03.02.- EL PAISATGE INDUSTRIAL

El 1840 és la data que hem considerat d'entrada de la indústria moderna, del "vapor". És important de destacar que aquesta indústria arriba a un poble que experimentava ja gairebé una centúria i mitja de creixement continuat, amb prou feines interromput pels episodis bèl·lics. Existia una classe dominant local consolidada, formada de pagesos rics, de propietaris del sòl i de comerciants, sobretot, a l'engrós, que s'havia sabut adaptar als canvis promoguts des de Barcelona i seguia exercint el seu paper. La indústria arriba atreta per la facilitat de comunicacions -recordem que del "vapor vell" no s'hi coneix cap lligam anterior amb el poble- s'estengué en els terrenys que alguns industrials, la majoria forans tenien ja al municipi com a prats. La industrialització de Sants, bé que és deguda al mateix impuls, i el mateix moment, de les mateixes persones que industrialitzen Barcelona, Sant Martí, Gràcia, Sant Andreu, juga aquí el paper que a aquests darrers, Gràcia i Sant Andreu, nuclis també consolidats, i ben diferenciats del de Sant Martí de Provençals, municipi polinuclear, on els industrials trobaran llibertat absoluta per a imposar les seves condicions en crear el Poble Nou (16). De Sants no tenim

notícies de cap gran fabricant que construís habitatges pels seus treballadors, que hagueren d'aprofitar els del poble; així els industrials hagueren de treballar amb l'entesa, fàcil d'altra banda, de les oligarquies locals. Així l'impacte de la industrialització no és només un impacte extern, sinó que suposà una transformació fonamental dirigida de fora, però aplicada des de dins, fet que possiblement permeté la conservació dels aspectes menestrals de Sants, juntament als purament obrers que s'introduïren a partir de llavros amb gran força.

Al Monitor (2) tornem a trobar les primeres notícies d'aquest període també. En un lloc cita que el 1842 hi havia 570 cases i en un altre que n'hi havia 657, sense que puguem saber quina és la dada que val; per al 1851, que és la data de la redacció ja en dóna 1140, el que suposa en qualsevol dels casos de partida un gran avenç, gairebé una duplicació del número de cases fetes. A més, afegeix referint-se a la xifra de 657 el 1842, "... eix any de 1851 nihá 1140 junt ab les que se están edificant farán doble número en 1852." (17). De totes maneres doncs, la construcció dels primers anys de la industrialització és febril ja que com a mínim podem deduir que el 1851 a tot el terme eren en construcció entre seixanta i cent cases! És clar que aquestes dades fan referència al terme parroquial, no al municipi, per al qual, i per primera i única vegada com hem vist, el Monitor especifica que n'hi pertanyen dues terceres parts, 770 cases, mentre que la tercera part restant és

d'Hostafrancs. D'aquestes 770 cases, però, que podrien ésser més ja que no sabem si hi eren comptades les de la "Bordeta de Baix", unes planes més enllà en la còpia de la contribució que paga el poble el 1851 ens diu que només 300 són encadastrades; a la llista però, la còpia de mossén Miralles -i malahuradament Laporta no considerà importants aquestes dades, amb un concepte ben reaccionari de la història- detalla 288 propietaris del poble i 182 de fora, que si cada un tingués només una casa serien 470 cases. Com hem vist es tracta de 300 cases més peces de terra, i l'error no és al total, sinó als propietaris veïns que diuen ésser 228 del poble i 182 de fora, 410 en total, però no hi ha res de segur, és clar. El fet és en tot cas que d'un mil·lar gairebé de cases només paguen una tercera part o una mica més; no sabem qui enganya el municipi encara que seria més fàcil pensar que ho feien els rics i conec-tats amb l'ajuntament, com passa avui. De tota manera, donat el gran percentatge de propietaris forans, que sembla exagerat i la frase del Monitor en que com hem vist comentant el fet assenyala, "quant terriblement mes pujaria aqueixa contribució que faria insoportable si haguesin encatestrat totes las casas..." (18), dóna peu a pensar que els que no pagaven eren petits propietaris de cases modestes, autoconstruïdes o no, barraquetes en definitiva pertanyents als treballadors que no podien pagar cap mena de contribució. No és més que una hipòtesi, que explicaria però el mot "insoportables" del Monitor i el baix percentatge de propietaris locals.

El diccionari de Madoz (19) ja explicita la divisió del municipi en barris, senyal del seu creixement, alhora que confirma el que ja veiem al mapa de 1838, que el més important era el barri de la carretera, el nucli nou format al llarg de la nova via de comunicació i a l'entorn de l'ajuntament. Segueix assenyalant també l'existència de masies disperses per tot el terme; però el fet nou i que ja hem citat, és l'aparició de les fàbriques grans, totes dues situades, l'una ben a prop de l'altra, a ponent de la carretera. Aquestes grans fàbriques, el "vapor vell" al carrer del Nord i "La España" a la carretera, han perdurat, amb algunes ampliacions, tal com foren construïdes llavors i la més antiga, el "vapor vell" encara subsisteix, mentre que "La España" és ja avui pràcticament una massa d'edificis enrunats, abatudes les seves xemeneies alteroses, tan característiques i que els plans populars alternatius havien pretès de conservar tot i remodelant completament la seva superfície. D'aquestes xemeneies de les quals la revista de Laporta deia pomposament el 1877 (20) "que parecen desafiar las nubes y que se destacan del horizonte como hendiendo el manto azul de los cielos para elevar á Dios el incienso de los altares de la industria". D'aquestes xemeneies, poques en resten ja a Sants, hauriem d'anar a la Batlló de les Corts per trobar una fàbrica vuit-centista.

La guia de Victor Balaguer (21) de 1857 recull un altre fet molt important en la morfologia de Sants, l'arribada del ferrocarril de Barcelona a Martorell, acabat

dos anys abans i que tenia dues estacions al terme. Efectivament, l'una era al nucli de Sants, al carrer Riego, "Bonita estación por cierto la que de pronto aparece á la vista del viajero y á la puerta de la qual se detiene el tren. Es un lindo edificio gótico con sus calados". L'altra era a la Bordeta, La via separà els dos vapors i entre Sants i la Bordeta era flanquejada ja de cases a l'esquerra, mentre que a la dreta encara restaven camps oberts, l'"Hort Nou", per exemple a tocar de la Carretera. Balaguer copià una altra llista de la contribució de Sants, de la qual ja hem parlat, on surten 402 cases habitades al poble, 42 cases de camp, 6 fàbriques i 8 rajoleries; com en el cas de sis anys abans al Monitor aquí hem de pensar també que moltes cases no són encadastrades, així com fàbriques. Efectivament, el mateix Balaguer -com ja hem vist al capítol anterior- cita en canvi 18 forns de rajoleria, 6 fàbriques de ceràmica ordinària, i més de tretze fàbriques més, entre les quals destaca les dues grans, especialment "La España" de la qual fa una descripció completa de les seves instal.lacions, al revés que Madoz, accionista de l'empresa, que en descriu el seu util·latge.

Si de les fàbriques la mateixa guia ens indica la falsedat en la llista de contribuciones -sense que l'autor però ho mencioni ni en fagi cap comentari, no com mossén Casanovas, que no deixa d'ésser significatiu -de les cases ho podem suposar igualment, i pels mateixos motius que deiem abans. Així ho confirma a més el cens de 1860 (22) que registra 1052 cases, de les quals 946

d'agrupades al "lugar", nucli del poble que ja devia comprendre els tres nuclis que el 1838 apareixien separats més les edificacions que els enllaços; figuren així 106 cases disperses, de les quals sis són fàbriques i establiments de tint, com ja hem vist, Sants és, doncs, un nucli important en ell mateix, i té gran quantitat de cases esparses. El mateix any només era superat per Gràcia i Sant Andreu entre els demés municipis del pla que s'agregarien a Barcelona, ja que Sant Martí, que el superava força en el total d'edificis -1.501- presentava, en canvi, diversos nuclis habitats: 459 cases al Clot, 390 al Camp de l'Arpa, 380 al Poble Nou, 80 al Poble Sec i 48 a les cases d'En Boada. De la mateixa font podem veure com el ritme de construcció fou força elevat fins a l'agregació amb prop de 84 edificis anuals entre 1860 i 1887, i amb prop de 87 entre aquest darrer any i l'agregació (23).

Però abans d'arribar-hi a l'agregació trobem encara més notícies que ajuden a donar coloració a la morfologia santsenca d'aquest primer període industrial. Efectivament, trobem a tot el llarg dels anys en que s'han conservat les actes municipals, com hem vist, el detall dels permisos de construcció que permetrien de fer gairebé un mapa del creixement de Sants, el període per bé que curt és d'un dels més actius de la seva història. Així per exemple entre el 9 de maig i el 12 de desembre de 1877 foren concedits 43 permisos de construir cases noves, 16 per a aixecar pisos a cases ja fetes i sis més per a construccions industrials. La nova es-

glésia ja estava acabada del tot i el cementiri nou havia quedat ara al bell mig del nucli habitat, al solar on avui hi ha les cotxeres, inrepresentava el problema urbanístic més urgent el trobar-li un altre emplaçament. Els carrers anaven dotant-se de voravies, el 1878 arribava el gas per a la il.luminació dels carrers i de les cases, instal.lat per la Sociedad Catalana de Gas, S.A. i tres anys abans ho havia fet el tramvia que unia Sants a Barcelona.

D'aquests moments de creixement en tenim també testimonis diversos. Per exemple, la guia de Barcelona de Cornet i Mas (24) ens dóna el quadre següent: "Nada contiene la iglesia digno de particular mención. Su fachada sencillísima en adornos, presenta buen aspecto, sobre todo vista desde el pié de la graderia de veinte escalones de piedra que hay en la nueva plaza hecha hace dos años. La torre de las Campanas y del reloj es muy alta y delgada, y remata en armazón de hierro para las del reloj de 1876.(...) Al lado de la iglesia hay el cementerio i al pié de este la estación de la tram-via y el teatro. En la acera del frente se vé el Gran casino, con café y casa de comida. La plaza del mercado es cuadrada, notable por el tinglado sostenido por columna de hierro y con techumbre de tejas mecánicas.(...) Las calles que hay á la izquierda de la iglesia son estrechas y tortuosas que demuestran la antigüedad de aquel barrio. La calle de la carretera Real por la cual pasa la de Madrid donde se halla establecido la tram-via, es muy ancha y tiene árboles." Podem veure ja l'església de

1827 completament acabada, ja que com hem vist el 1851 mossén Casanovas indicava que encara no ho era del tot, que havia fet fer uns plans més sencills per a la façana a l'arquitecte santsenc Josep Ràfols i que "la gran vista que tindrán los campanars serán la millor atalaya de eix pla y la conveniencia del poble si se posa lo relogge nou ab dos bonas campanas com jo vas fer fé en lo poble del Prat en 1831 essent allavors vicari" (25).

L'antiga església era oberta a migdia, de cara a l'actual plaça d'Ibèria, que era la major. La construcció de la segona motivà l'obertura de la plaça de Màlaga, aprovada per governació el 6 de juliol de 1870, on els Santomà tenien la casa; així d'un Santomà és un dibuix de l'església fet probablement de casa seva on destaca l'altíssim campanar, tots dos edificis cremats el juliol de 1936. Així ens ho explica Miracle (25): "Enfront de l'església hi havia la casa dels Santomà, on havia servit de minyona la meva mare i on vivia el Mecenàs que m'havia de pagar la carrera. Només s'aguantaven les parets mestres: tot havia estat consumit per les flames;". D'ell també és la descripció d'una pujada a l'alt campanar -"El campanar de Sants era molt alt: cinquanta-vuit metres, un menys que el monument a Colom".- però de dalt estant només parla de les campanes i dels falçillots que s'hi estaven, privant-nos d'una visió aèria de Sants de la quantitat de la que hem pogut reproduir de les activitats agrícoles de can Mantega (27). La plaça del Mercat és la plaça d'Osca actual, que poc feia havia estat coberta d'una estructura de ferro i al mig tingué la font del "Niño" de Vallmitjana que passà

després a la plaça de l'ajuntament.

Però la guia de Cornet de 1882 (24) encara ens dóna més informacions. Efectivament, "Uno de los barrios de esta población, antes separado por campos y huertas y hoy unido al de la iglesia por largas calles de casas de moderna construcción, denominase La Bordeta. Por una larga calle pasa la carretera de S. Boy, y en ella hay tiendas, cafés y como en la Carretera Real, espaciosos almacenes. En este barrio se ven muchas fábricas (...). Este es otro barrio (es refereix ara al de Marina) con una muy fértil vega que se estiende hasta el mar, regada por el mencionado canal (el de la Infanta), y en la que se ven dichas fábricas y casas de labranza, la ermita de Ntra. Sra. del Port y la Farola del Llobregat. Denominase el cuarto barrio de la Travesía de las Corts. Hace pocos años eran muy contadas las casas que había en este barrio, mas hoy forman ya calles, algunas anchas y tiradas á cordel, y bastantes se enlazan con las del Ensanche por la parte de Hostafranchs. En este barrio hay la estacion y los talleres de recomposición del material del ferro-carril de Tarragona. Junto a estos talleres pasa la calle de Colon que es la mas ancha y larga después de la Carretera Real." Trobem aquí una descripció força completa de l'aparença del Sants de llavors, on pot apreciar-se molt bé la rapidesa del seu creixement, el predomini de cases populars que és clar en la manca d'edificis notables que no siguin l'església o les fàbriques; per no destacar-ne no destaca ni l'ajuntament, que sempre volia mudar-se a algun edifici

noble, cosa que no arribà a fer mai. Pot apreciar-se també en aquesta creixença la urbanització del sector de ponent del ferrocarril, amb l'existència del carrer Colom -avui Vallespir- un dels que conserva encara el regust més popular i més encalmat de la barriada.

De les preocupacions de l'ajuntament per trobar una casa de la Vila adequada a la creixença del poble en pot ésser testimoni els esforços que féu el 1877 per a traslladar-se a casa del regidor Cros, al carrer del Sant Crist. Esforços que li valgueren a la corporació la crítica de la revista que dirigia Laporta (28), prou ben relacionat amb l'oligarquia local com per aturar el projecte. Que l'ajuntament acabés sense casa adequada pot ésser interpretat també com un símbol material de que la creixença no és feta per pròpia capacitat local, sinó que és impulsada de fora, des de Barcelona. Però encara voldria destacar més el caire de marginació de Sants en l'anàlisi que en féu l'oligarquia santsenca, possiblement el mateix Laporta, si més no la seva revista (29), que afirma que no entén el progrés material de Sants i l'estancament cultural en que es trobava, "es Sans tanto mas importante por su actividad material como raquíti-co y miserable por su actividad espiritual". És reduir el problema a dimensions exclusivament culturalistes, considerant que la urbanització i l'organització social responen a lleis naturals segons la ideologia burgesa de llavors, però no deixa d'ésser també un índex de com fins i tot aquestes oligarquies locals gravitaven sobre Barcelona bàsicament. El mateix Laporta n'és una il.lus-

tració; la seva revista santsenca que hem citat diverses vegades va gaudir de menys d'un any de vida, mentre que la barcelonina La Il·lustració Catalana en la qual col·laborà de manera asídua va durar una vintena d'anys. Proporcionalment les classes populars amb uns mitjans molt inferiors presentaren molta més creativitat en aquest camp organitzat una gran quantitat d'associacions de les quals parlarem més endavant.

Abans però voldria ressenyar encara la descripció d'una altra guia, aquesta dedicada exclusivament a les rodalies de Barcelona; es tracta de la guia de Fiter (30) a la qual ja hem al·ludit altres vegades. Primer detalla tots els medis de comunicació amb Barcelona; encara hi havia òmnibus de la plaça del Pedró a la plaça del Mercat de Sants -avui plaça d'Osca- que sortien cada cinc minuts i valien 12 cèntims; el tren que havia de fer 7 km per a arribar a Sants costava 55 cèntims en tercera -76 en segona i 90 en primera- i en sortien deu de Barcelona- de les 5,20 h a les 20,22 h- i vuit de Sants cap a la capital -de les 7,03 h a les 21,23 h-; finalment el tranvia, mogut a sang fins al 1904, sortia de la carretera, nº 29 i fins a les Rambles feia, 3,8 km i costava 20 cèntims a l'interior i 15 a l'imperial amb un horari de sortides cada sis minuts de 7 h a 21,50 l'hivern i mitja hora més aviat l'estiu. Segons aquesta guia el tranvia transportava més d'un milió i mig de viatgers l'any.

Més interessant és però la descripció que fa del poble, en aquest cas sobretot per les coses que no diu.

Es curiós que tractant-se d'una guia exclusivament dedicada als afores, digui menys coses que la de Cornet i Mas, per bé que, és clar, és molt més petita. Fa una història detallada partint de les obres de Laporta, però explicant amb gran detall els fets bèl·lics que afectaren (31) fins als més recents i de signe popular, "en 1856, en 1869, en 1870, en 1874 y aun en fechas posteriores, el paisanaje de Sans ha patentizado su indomable valor y energia, luchando con las fuerzas regulares del ejército." No deixa d'ésser curiós i de destacar, d'una banda l'atribució dels fets al paisanaje -nosaltres hi llegim les classes populars- i de l'altra, sobretot la manca de la sombra de crítica més lleu, ans al contrari la seva inclusió rera fets gloriosos, com és ara la lluita contra el francès o el setge del 1714. Seguidament inclou un nomenclator dels carrers de Sants, amb expressió dels d'entrada i de sortida, que conté 111 carrers dividits encara en dos barris, Sants i la Bordeta. A l'hora de la descripció en primer lloc s'estén sobre les fàbriques -com ja hem comentat- i seguidament ho fa sobre el que en diu: "instituciones" referint-se a algunes societats corals i culturals, i finalment té un epígraf d'edificis en que diu exactament: "Como no sean las fábricas y sus construcciones anexas, escadós edificios de alguna importancia contiene el pueblo de Sans". Cita l'església i el seu campanar tan elevat, "se nota por su elevación en los distintos extremos del llano de Barcelona", i acaba "La Casa Ayuntamiento, emplazada en la carretera número 20, nada tiene de notable" (32). Ben clar queda

aquest caracter popular del barri sense edificis destacables que puguin interessar al "forastero" a qui van dedicades aquestes guies, més notable en la que comentem ja que és dedicada exclusivament als pobles dels afores.

Agregat ja a Barcelona les notícies són més escadusseres, Sants s'ha convertit en un suburbi, en el sentit pejoratiu del mot, fins i tot legal i jurídicament; ja no és aquell poble industrial dels afores que es podia anar a visitar camí de l'Hospitalet o del Baix Llobregat. Plenament incorporat a la marxa de la ciutat segueix creixent i densificant-se; des de l'agregació, en que comptava amb 2697 edificis fins a l'any 1930 es construí a un ritme de prop de 47 edificis-any. Així en una guia de 1931 (33) podem veure a través del nomenclator que publica com gairebé tota la superfície és ocupada, llevat d'alguns buits edificatoris al barri de Magòria, tocant al que avui és Infanta Carlota, i un altre al barri de Tena, entre la riera Blanca i les vies del ferro-carril.

El 1894 havia estat creada una altre línia de tranvia de Sants al port, pel Paral·lel, electrificat, juntament amb l'anterior de Sants a les Rambles, el 1904, i que el 1916 fou perllongat fins a Collblanc. Les comunicacions milloraren encara més al barri quan el 1926 arribà la línia del metro transversal, en la construcció de la qual havien arribat grans contingents d'immigrants, procedents de Múrcia especialment, que habitaren al sector de Coll-blanc i de la Torrassa, dintre

ja del terme de l'Hospitalet; aquest darrer barri era conegut popularment com la "Múrcia xica". L'anarquista Felipe Alaiz en un article de tipus retrospectiu escrit el 1935 (34) destaca justament l'existència del que ell anomena un elevat "cens" llevatí i murcià als dos extrems de la carretera, tot referint-se a Hostafrancs i a Coll-blanc. Ell mateix constata la transformació que sofrí la plaça d'Espanya amb motiu de l'exposició internacional de 1921, que segons ell quedà convertida en un "amasijo de adoquines y asfalto". Aquestes transformacions suposaren a Sants la desaparició del pont d'En Rabassa, primer pas cap a la desaparició total de la riera que seria consumada uns anys més tard.

D'uns anys abans, de 1928, és un article de Josep Miracle sobre un dels elements característics del paisatge santsenc (35) al qual fins ara no hem fet massa referència: les places. S'exclama Miracle del mal estat de les places de Sants llavors; només en salva la del Fènix -"El dia que es tallin els arbres de la plaça del Fènix, Sants perdrà l'única bellesa que li resta en les seves places urbanes"- però centra el comentari en la d'osca que a començaments de segle havia perdut el mercat i un xic abans la font monumental que el centrava. Aquesta plaça d'Osca als temps de Miracle era un xic destartalada i l'ajuntament en temps de la Mancomunitat hi muntà un jardí d'infants provisional, que durant la Generalitat havia d'ésser centre pilot; tot quedà però en una ... "caseta que mai no s'obre (que) comença a veure que li arrenquen bocins de ceràmica primer, l'embigat

dels porxos més o menys grecs després, la teulada al cap de poc... I la gespa s'esgrogueix i s'esborren les línies arquitecturals del jardí..." (36).

La font monumental del mercat, feta posar pel regidor Carreras fou reivindicada per la revista d'En Laporta (37) el 1877 que n'atribueix l'estàtua a Vallmitjana i, mostra altra vegada de les bones relacions entre la minoria dominant, l'ajuntament els hi féu cas i la traslladà a la plaça de la Constitució, després de Víctor Balaguer. Desapareguda la plaça, la font, que ja no raja és avui als jardins de can Mantega; es tracta de la famosa font del "Niñu" que batejà la plaça els anys vint i que com diuen els amics d'En Laporta "es de lo poquísim bueno que tenemos en casa".

03.03. ALGUNS ASPECTES DE L'ORGANITZACIÓ DE LA VIDA SOCIAL

Fins ara hem vist els aspectes més materials de la morfologia santsenca de les primeres etapes de la seva evolució. D'ells s'en poden deduir ja força conclusions respecte a quin era llur contingut social; conclusions que desenvoluparem de manera més àmplia en la tercera part d'aquest treball en tractar de la població. Però la morfologia urbana, tal com l'entenem nosaltres no resta cenyida únicament a aquests aspectes més materials, sinò que abasta aspectes molt més variats. Harold Carter ha dit: "The morphology of towns, or the study of internal structure, is related to thre variables. These are plan or layout, land-use or de function of buildings and the architectural style of buildings. These three vary independently and produce an infinite variety of urban scene". (38) I efectivament, aquí hem vist i veurem la planificació o organització de les formes urbanes; aquí hem vist i veurem la forma i estil o manca d'estil de les edificacions; aquí hem vist i veurem la funció d'aquestes edificacions. Funció, però, que no cal entendre únicament en sentit econòmic, sinò que abasta camps d'activitats no productives, ben diversificades, algunes, com les que anem a estudiar ben

significatives del resultat d'una organització de la ciutat i de la morfologia social que n'ha resultat.

Dintre d'aquestes funcions no productives, anem a estudiar ara el que a la guia de Josep Fiter (30) apareix sota l'epígraf d'"institucions". Anem a examinar, doncs, aquelles organitzacions que significaren un embrió de vida col·lectiva i que expliquen millor que moltes dades els trets definidors del barri. Hem vist com l'oligarquia santsenca clamava per la manca de vida cultural que ella mateixa era incapaç de crear, o que desplegava a Barcelona. Les classes populars elles mateixes hagueren de crear les seves pròpies organitzacions, algunes de les quals no omplirien el buit que veia la burgesia, sinò que donaven mostres de tot un altre esperit que a la tercera part del treball tractarem d'analitzar, l'esperit de resistència d'aquestes classes populars.

Una d'aquestes organitzacions que a Sants han tingut més vitalitat han estat les cooperatives. Veiem sinò el que en deia Miracle referint-se a començaments de segle (39): "En aquella època una de les formes de tendència socialitzant era la creació de cooperatives obreres de consum. Fonamentalment es tractava de ser (sic) unes societats que subministrassin als socis els articles que haurien d'adquirir en els comerços establerts sobretot els queviures. Era, en definitiva, una manera d'oposar-se al capitalisme. La bona marxa de les cooperatives depenia del seny administratiu dels seus diri-

gents; i si bé és cert que en aquest ram hi hagué alguns intents fallits, també ho és que la major part de les cooperatives començaren amb una botigueta a lloguer i acabaven amb edifici propi. Era un moviment de molta envergadura que en aquell moment capitanejava un senyor que es deia Salas Anton". La primera cooperativa santsenca de que hem trobat notícia és la Unión Obrera de Sans, fundada el 1873 per a la fabricació de pa, i que va obrir botiques de vi i oli, tot productes ben populars; sembla que acumulava els beneficis i no els repartia entre els seus associats (40). El 1897 fou fundada La Nueva, que a partir de 1920 passà a denominar-se La Nueva Obrera, encara avui existent; la seu social és al carrer de Guadiana, 22, en un edifici de tres plantes; li hem trobat diverses publicacions: uns programes de festes en català, del trenta-cinc aniversari el 1932 i d'homenatge als socis més antics el març de 1936; a partir del maig de 1952 treu una Circular Informativa, en castellà i mensual. Tenia llavors algun edifici més, una casa del carrer del Sant Crist on el 1951 establí la pista de ball, i comptava amb seccions de teatre, escacs, jardanes, i excursionisme i el 1953 s'hi afegí una secció colomòfila; a partir de l'agost de 1967, al número 184, hi ha un canvi de línia notable, fent-se de no dir res a esquerranista, tot incloent a números posteriors una biografia d'Angel Pestaña i una cronologia dels fets de maig del 68 a París.

El 1901 fou fundada la cooperativa Modelo del Siglo XX, al carrer de Robrenyo, que estrena nom i segle gairebé alhora; tenia uns dos-cents socis i els donava assistència mèdico-farmacèutica i assegurances de mort; el 1943 es fusionà amb El Amparo Obrero per a formar La Popular Sansense. El 1905 justament era fundada aquesta cooperativa El Amparo Obrero primer al carrer de la Llibertatv-després Autonomia i avui Unidad! nº 5, traslladant-se després a Masnou, 27 i, finalment, al carrer de Premià, 13; abans de fusionar-se amb l'anterior disposava d'una caixa comercial que feia el 4%: El 1909 fou creada una altre cooperativa, La Nueva Actividad Obrera, al carrer dels Jocs Florals, 118 -encara que sembla que fins al 1924 fou una altra la seva seu social-; tenia uns cent trenta-cinc socis i un dèficit crònic que l'obligà a fusionar-se amb La Nueva Obrera de que ja hem parlat. De començaments de segle també, però sense que n'haguem trobat massa informació, tenim notícia de l'existència d'altres cooperatives com la Obrera Familiar "La Hormiga de Oro", més coneguda com la "Formiga obrera", situada al carrer del Nord, avui Galileu, que era on treballava de forner el pare de Josep Miracle (41), davant per davant del "vapor vell" i que un temps hostatjà l'Orfeó de Sants, del qual parlarem més endavant; existia també La Lealtat Obrera, al carrer d'Olzinelles, 31 on avui hi ha la sala de ball Bahia, però no n'hem trobat més notícies. Finalment, com ja ha estat dit, el 1943 aparegué La Popular Sansense, producte de la fusió de la Modelo del Siglo XX i de El Amparo Obrero, a la seu social de la

qual, al carrer de Premià, 13 segueix encara avui amb més de 300 socis i uns beneficis força considerables, destinats en un 30% a obra benèfica, un 50% a distribució entre els associats i la resta a amortització.

Un capítol força dens que demostra la vitalitat de les classes populars santsenques que organitzen una mena d'autodefensa contra la vida cara i les precàries condicions d'existència en que els posava el sistema industrial que s'havia desplegat durant la segona meitat del vuit-cents. Però n'hi havia d'altres d'institucions de tipus popular. A part dels partits polítics, les notícies dels quals són massa esparses i localitzades, coneixem des del segle passat associacions de caire obrer i popular, com un Casino Económico Instructivo de Sans, fundat el 1833 de cara a l'esbarjo de les classes populars, o com les associacions de socors mutus, associacions paternalistes catòliques, de Sta. Mª de Sants del 1852 i de Sant Bartomeu del 1864. Del 1883 hem trobat un carnet de soci d'una Sociedad de Operarios Cerrajerjos Mecánicos de Sans, que devia ésser de caire sindical. Entre 1887-91 com a mínim sabem que funcionà un Centro Industrial de Sants, que agrupava petits industrials, artesans i comerciants, la distribució dels socis del qual segona la seva residència hem donat al capítol anterior. A començaments del segle funcionava també l'Ateneo Racionalista de Sans, de caire anarquista, situat al carrer de Colon, avui Vallespir, on el 1918 fou celebrat el congrés de la Confederació Regional del Treball de Catalunya que constituí el sindicat únic per ram, el famós

Congrés de Sants. El 1933 fou fundat l'Ateneu Enciclopèdic Sempre Avant, al carrer de Riego, 2, de cara a la promoció cultural i a l'esbarjo de la gent treballadora del barri; els seus socis es distingiren força en la lluita antifeixista a la guerra dels tres anys i el 1939 fou clausurat i ocupat per Falange; aquesta entitat ha tornat a rebrotar, amb el mateix caràcter independent, i amb els mateixos afanys culturals en un altre local del carrer de Riego, avui Zumalacárregui, molt a prop del ferrocarril i empés per membres de l'antiga junta; fou inaugurat el 1978 i comptava ja amb més de quatre cents socis.

Amb un caire també força popular figuren les societats corals que tenen el seu origen, ni que sigui remot en el moviment dels cors de Clavé. La més antiga era "El Porvenir de Sans" que ja per les festes de la Mercè de 1877 participà en l'encontre de masses corals claverianes a la plaça de toros de la Barceloneta com la segona més antiga, només després d'"Euterpe"; el seu estatge era al carrer Colon, on oferia balls amb música de cor, bàsicament de repertori de Clavé. Del 1886 data la fundació de la coral "Amigos del Progreso", dos anys més tard era fundada la coral "La Cataluña", i encara sabem que al carrer de Riego, 5 hi havia "La Harmonia de Sans", que al carrer dels Jocs Florals hi havia "La Floresta" i així com altres corals menors de caire satíric que tenien llur seu en bars que els hi donaren origen a aixopluc, per exemple, "El Barret", "El Paraigua" o "La Portadora". També feien activitats

corals altres centres recreatius populars com "La Familiar Obrera de Sants" dedicada també al teatre ja el 1875, mentre que, els anomenats "Centro Recreativo", que n'hi haviados un a Sants i l'altre a la Bordeta, els mateixos anys es dedicaven sobretot a organitzar ballades populars.

Al costat d'aquest reguitzell d'entitats populars n'hi havia moltes més encara d'altre caire. Com el Centre Catòlic de Sants, de tipus confessional és clar, creat entre 1879 i 1888 -que les dues dates hem trobat- on sobretot es feia teatre els diumenges, una llarga temporada només fet per homes en defensa de la moral (42); és de les que encara existeixen, al carrer dels Jocs Florals, 33 una de les poques sales que fan cinema infantil a l'actualitat a Barcelona. O en el ram del cant coral l'Orfeó de Sants, creat el 1900 exactament, que peregrinà per diversos locals del barri, entre els quals la cooperativa La Formiga Obrera, fins que posseí un edifici a la carretera 71-73 on encara és després d'haver cedit el solar a la caixa d'Estalvis perquè l'edificqués el 1966. O en el ram cultural, en el sentit de Laporta, l'Ateneu de Sans, que fou fundat cap al 1865 pel doctor Saltor, a la casa del qual, al carrer del Sant Crist tingué la primera seu i anà rodant per cases i locals diversos fins a tenir-ne de propi al carrer del Nord, prop de la carretera, que hagué de deixar per problemes econòmics i fou substituït pel "Círcol"; l'Ateneu organitzà els jocs florals de Sants de 1879, que de dos anys abans se celebraven organitzats pels

mateixos individus que formaven la secció científico-literària de l'Ateneu, Laporta, Bassegoda, Roure, Ubach, etc...; tenim notícies de que el 1884 encara organitzà uns Jocs Florals, que guanyaren Bonaventura Bassegoda, Conrad Roure i Francesc Ubach i Vinyeta (43). El Círculo de Sants que hem esmentat més amunt era un gran casino amb sala de teatre que organitzava el ball més lluït de les festes de Sants; desaparegué els anys 50 per a donar pas a la casota de la Plaça de Sants.

Finalment, no pot oblidar-se el ram de l'esport que concita força l'adhesió popular. El 1908 fou creat el Futbol Club Gladiador en uns terrenys del carrer de Nord, i set anys més tard 'uní al Sporting Club de Sans, del qual no n'hem trobat l'origen, tot formant el Centre d'Esports de Sans i el Futbol Club Internacional per unificar esforços en la Unión Deportiva de Sans que té el club de futbol de Sants, que perdria el camp en les obres de l'avinguda de Madrid els anys seixanta, i que des del 1923 és l'organitzador de la "Volta ciclista a Catalunya", el que dóna un senyal de la seva vitalitat.

De les Cooperatives al futbol i al ciclisme hi va tota una gamma d'activitats i d'entitats que les organitzen que donen prova del caire popular majoritari de Sants, de la creativitat dels seus habitants, que amb l'esforç particular havien de suplir el que la societat corporativament no volia organitzar. Aquestes entitats, i moltes d'altres que no he mencionat, formen part de la morfologia social del barri; constitueixen

això que s'ha anomenat tradició associativa, però que no pot ésser separada del context general. Un element a tenir en compte per a comprendre tantes entitats és que llavors crear-les era ben fàcil; el mateix Josep Miracle, que creà orleons i revistes (44) diversos a Sants estant diu: "en aquella época fundar revistas o societats era la cosa més fàcil del món. Bastava donar-ne coneixement al Govern Civil, és a dir, no calia demanar permís..." (45). Tot a l'inrevés que els temps a venir, quan no s'en podia crear i s'havien d'aprofitar totes les possibilitats legals per a introduir-se a qualsevol lloc; els temps que ara anem a analitzar.

Però abans voldria acabar aquest apartat amb una imatge ben gràfica que encara ho podria ésser més. Efectivament, les primeres pel·lícules de l'Estat espanyol foren fetes a Sants per Fruitós Gelabert, gracienc de naixement, però que visqué a Sants i tingué el seu estudi a la carretera prop del Casino de Sants; avui malhauradament s'han perdut però els seus temes són ben significatius de la morfologia social santsenca de que tractem: la primera fou Riña en un café, rodada als patis del "vapor vell", la segona "Salida de los trabajadores de La España Industrial", la tercera Salida del público de la Iglesia parroquial de Sants, i finalment encara santsenca la de 1902, La profesó de les filles de Maria a la parròquia de Sants. Baralla de café i sortida de treballadors -i de "La España"!- no podia haver res més representatiu del caracter

obrer i popular del barri; els altres dos films repre-
 senten l'esperit encara dominant de l'església catòlica
 en la vida quotidiana, fins i tot als barris populars,
 el que explica potser les explosions cícliques d'anti-
 clericalisme. Només podem lamentar que aquests documents
 preciosos s'hagin perdut, per la història del cinema
 i per la coneixença de Sants.

03.04. SANTS SOTA EL FRANQUISME

És evident que Sants, com altres barris de Barcelona, com altres indrets de Catalunya, tenia tots els números de la rifa, de la rifa sinistra de la repressió franquista. Barri obrer i popular "rojo", tots els qui s'escapaven d'aquesta consideració, combatuda per sobre de tot pels "nacionals" queien en la de "separatista", dèria no gens despreciable dels facciosos; molts encara estaven pitjor i eren totes dues coses. No sabem mai quants marxarien, quants no tindrien temps per fer-ho o no creieren en la brutalitat del nou règim de la segona dictadura del nou-cents. Tampoc sabem quants vindriem a trobar refugi en la xarxa protectora de la complicitat passiva dels barris populars, tan densos, plens de rellogats ben difícils de controlar de vegades. La dificultat de crear associacions o revistes no fou el pitjor dels problemes de la postguerra, és clar. Dues cooperatives se salvaren per mor de la demagogia sindicalista dels de la "revolución pendiente"; eren pilar fonamentals per a proveir l'alimentació obrera, llavors més difícil que mai. La Nueva Obrera ha d'aparèixer ara amb l'epígraf següent: "Inscrita en el R.O. de Cooperativas del Ministerio del Trabajo con el nº 982"; però pot seguir vivint. Aquesta demagogia de que parlavem vessà en una

revista municipal del 1952 (46): "Estamos en Sans, la ciudad del trabajo y de la lucha, suburbio obrero y por lo mismo tierra sagrada, que para atravesar por ella tú debes descalzar..." no sabem quí era aquesta segona persona, el que si sabem és que els que anaven descalços el 1952, o calçats a can Segarra que era quasi igual, eren justament els treballadors que feien "sagrada" la terra. El més curiós és que aquesta parrafada comenta la inauguració d'una obra social a Sants, el "Servicio de Orientación Social", S.O.S., justament l'edifici que vint anys justos després hostatjà el Centre Social de Sants al carrer d'Olzinelles, nº 30. No deixa d'ésser un sarcasme.

Com és lògic l'"urbanisme" no s'en lliurà tampoc d'aquesta ideologia, A la mateixa revista i uns anys abans (47) podem llegir tractan sobre la carretera: "... pletórica de vida comercial e industrial, con sus grandes almacenes, salas de espectáculos, bares espléndida iluminación (salvando las temporadas de anomalidad a causa de las restricciones)... escenario de cuento de hadas. Es verdad que aún quedan algunos establecimientos de tipo ochocentista que, sin menoscabo de conservar este caracter, no han considerado oportuno remozar los mismos, ya que no modernizarlos, y también propietarios de edificaciones de planta baja y un piso, de estilo pueblerino, a los que parece no importarles demasiado el aspecto anacrónico de tales edificios ni la renta que podrian obtener de los mismos, reconstruyéndolos a mayor altura, y proporcionando, al propio tiempo

unas viviendas, de las que tan escasos andamos". Trobo antològic aquest text. Exaltació -voluntària o no, ja que desconeixem la identitat de l'autor i hem preferit no averiguar-la, cosa que no hauria costat gens dels valors de les classes mitjanes; vora el reconeixement de la trista i fosca realitat de les restriccions encara, un escenari de conte de fades! -un s'imagina els contes de la col·lecció "Azucena" de fades i princeses que intentaven dur les criatures de llavors ben lluny dels moments que vivien-; la transformació de la renovació urbana, de l'apropiació de les plusvàlues que ha originat el procés de centralitat, la destrucció d'habitatges durant la guerra dels tres anys, les noves onades d'immigrants que ha de deixar terres amb més fam i més misèria, en un deure gairebé patriòtic.

Però aquest text és de 1951, dotze anys després de la derrota, l'any dels primers préstecs nord-americans, de la primera vaga general a Barcelona, la que causà justament que el baró de Terrades, director de "La España Industrial" hagués de deixar l'alcaldia de Barcelona, com ja hem vist. Vull dir amb això que ja havien passat moltes coses i es tendia ja cap als canvis recents. Efectivament, el 1941 el baró de Terrades havia conseguit que els terrenys de la riera de Magòria i els de l'altra vorera, propietat de l'empresa, fossin declarats "mançana industrial", molt abans que existís cap pla per Barcelona ni pel barri. Amb aquest fet desaparegué la riera definitivament i l'empresa assolí les dimensions definitives, construint tres edificis nous

per a l'acabat de panes i edificant el parc d'esports: casino, teatre, billars, biblioteca, camp de futbol, pista de tennis etc, inaugurats el març de 1946, el que li valgué la medalla d'or al director, que tres anys abans havia creat l'equip de futbol "La España Industrial" que existí a segona divisió fins al 1956.

Al barri en general les obres començaren el 1949 amb línici d'explanament de terres del que volia ésser carrer Antoni de Campmany amb la urbanització d'aquest costat de la plaça de Salvador Anglada, nom segons Huertas (48) d'un dels homes de Martínez Anido responsable de la mort dels sindicalistes "quan mataven pels carrers", fet que seria força significatiu. També havia estat urbanitzada la travessera de les Corts en el tram final, entre la riera Blanca i la riera d'Escuder i havia estat reconstruït el pont sobre el ferrocarril al carrer dels Jocs Florals. Els primers anys és el barri administratiu de Tena, entre la Gran via i la carretera i d'Olzinelles a l'Hospitalet el barri que creix més demogràficament.

A partir dels anys 50 el creixement es desplaça cap a l'altre banda de la carretera, però també en aquest sector que toca a l'Hospitalet. Les transformacions s'iniciaren amb l'enderrocament del Círculo, i dels estudis de Fruitós Gelabert, per a aixecar hi un edifici alt de pisos dibuixant l'espai de la plaça Salvador Anglada. Un primer projecte de plaça havia estat fet aquí per Jaume Santomà (49), però no fou aplicat;

s'organitzà amb la segona estació ferroviària que tingué Sants i el tranvia hi donava la volta. Fou bastit un edifici de dos centes cinc habitatges i dotze botigues, propietat de la caixa d'Estalvis, inaugurat el 7 de juny de 1959; la plaça, no canvià fins als anys 70 en que s'inicià la tercera estació ferroviària i la segona línia de metro. Des de llavors fou aparcament de cotxes fins a començaments de 1975.

A mitjans de febrer de 1963 l'ajuntament de Barcelona aprovà un pla d'actuacions que afectava primordialment aquest sector (50): s'informà ja sobre el primer cinturó de ronda, sobre l'obertura de l'avinguda de Madrid, de la plaça Cerdà, de la riera Blanca, de la plaça Salvador Anglada -encara-, sobre els jardins de la plaça del Centre. Tres anys després era inaugurat ja el tram de la riera Blanca anomenat General Almirante; el 13 de març era inaugurada també l'església de Santa Tecla a la cruïlla de les futures vies avinguda de Madrid primer cinturó; i el 12 de juny se celebrà un acte oficial amb Porcioles, batlle inefable de Barcelona, i Carlos Arias, inefable batlle de Madrid, tot donant nom a aquesta futura avinguda de Madrid. Havia començat l'eufòria de la renovació amb les grans vies que tallaven el barri en sectors i permetien la reedificació en altura que predicava el text de 1951 que hem reproduït. Aquests fets coincideixen amb un altre fenomen força important.

Efectivament, el 1964 tancava les seves portes la fàbrica Batlló i cinc anys més tard ho feia "La España Industrial" que clogué així cent vint anys justos de funcionament al barri. Són els casos més importants, però no els únics; ja hem vist al capítol anterior la desaparició gairebé total de les indústries santsenques, llevat de les que eren al sector de Marina, barri industrial avui de Barcelona. Aquest fet creà una situació nova, clau per a l'urbanisme imper a la morfologia urbana futura; no és tan sols que desapareixen unes grans estructures que havien conformat la morfologia física i social del barri fins aleshores; de cop quedaven lliures, obertes a qualsevol expectativa grans superfícies de terreny -set hectàrees a "La España", prop de nou a can Batlló, si hi afegim les tres i escagi de l'estació de Magòria, són dinou hectàrees en total i de cop d'un sol amo, sense problemes per tant d'expulsions de veïns, sempre un xic més difícils. Oportunitat magnífica per a seguir aquells consells del text que hem reproduït, construcció vertical per a "millorar" l'estètica i per a apropiar-se de les rendes que genera la plusvàlua obtinguda, com sempre sense cap esforç dels amos, només que el deixar passar el temps; en tot cas només eren els veïns els que en patien les conseqüències, però això no és problema ja que ells també haurien de marxar a la curta o a la llarga ja que l'impacte sobre el barri serà prou fort per a somoure'l completament.

Així la indústria torna a ésser decisiva en la vida del barri; ho va ésser en arribar, modelant-lo al seu entorn; ho torna a ésser ara en desaparèixer,

no sols negativament, tallant-li la raó d'ésser que li donava, sinò sobretot de manera ben activa lliurant la primera els seus espais a la remodelació, tot convertint el fenomen natural del creixement urbà en una operació puntual i de gran envergadura, Però a més hem de tenir en compte el que hem vist en el capítol anterior; la indústria de que parlem no és una "hada de màjica varita", una mena de força sobrenatural que actúa segons unes lleis que són, foren d'aquest món; no, la indústria és un conjunt d'activitats, de tipus molt diversos, dirigides per uns senyors molt concrets -els amos o els directors degons l'estructura jurídica en cada cas de les empreses- que prenen llurs decisions en funció de llurs interessos. Ja hem vist en el cas de Sants qui eren alguns d'aquests senyors, i els seus lligams amb l'administració local sobretot, claus a l'hora d'aquestes operacions.

I "La España Industrial" com hem vist en torna a ésser el millor exemple. Ja tenia tradició d'alcaldes a les seves juntes, els Parladé, els Collasso o els Milà, però el baró de Terrades en serà el millor exponent; Crec que el punt més representatiu de la seva trajectòria és el rebement de la visita del general Franco el 19 de maig de 1947, rebement de la cúspide del poder dictatorial que fa com a batlle de la ciutat i com a amo de l'empresa; que el governador civil d'aleshores fós Baeza Alegria hi afegeix una nota de color, de color negre és clar. Si més no és una prova de que els directius de l'empresa estaven ben relacionats. I s'hi coneix.

El 1941 arribà la declaració de "mançana industrial" que permeté l'ampliació que hem esmentat. El 1953, al pla comercial de Barcelona la mançana de "La España" apareixia qualificada com de "tolerancia vivienda e indústria y casco urbano", el que permetia 1,75 m² construïts per cada m² de terreny, ço és un habitant per cada 25 m², en total 2.472 habitants com a màxim. Al "plan parcial La España Industrial" presenta abans de la liquidació, el 1967, la qualificació demanada era de "ensanche intensivo" que permet 3 m² per m² de terreny, ço és un habitant per cada 11 m² en total 5.618 habitants; ja havien doblat la xifra. El fet és però que sense saber com el pla presentat en preveia més, 9.250 habitants, la "legalitat" multiplicada per quatre! i abans de res la contrucció va començar a l'antic camp de futbol. El 13 de març de 1969, any de la liquidació, la Comissió d'Urbanisme en ple aprovà el pla parcial, malgrat informes en contra dels serveis tècnics que retrasaren un xic l'aprovació i que es resolgueren signant només un tècnic, l'enginyer, l'informe final. Les irregularitats permeteren d'interposar recurs als veïns i el 26 de maig de 1970 l'audiència de Barcelona va fallar contra el pla i el 24 d'abril de 1972 ho féu el Tribunal Suprem a qui havia recorregut l'empresa. Aquesta no va inmutar-se i presentà el pla al ministeri de l'habitatge per a la seva aprovació directa, però el ministeri també fallà en contra el 5 de desembre de 1975. Semblava que els amos havien perdut les influències; efectivament el mateix any el director, Maties d'España i Muntadas havia estat cesat com a batlle h'Hospitalet per haver-se manifestat massa contrari a Barcelona i, potser

també massa feixista quan ja començava a fer de mal veure a les esferes del poder. Però "Dios aprieta, pero no ahoga" i sinò "pagant Sant Pere canta"; els lligams amb el poder eren més complexos que no sembla per tren-car-se a la primera estrabada. D'una banda els dos pri-mers blocs ja eren construïts; de l'altra surtí de nou el pla comarcal de 1974 indicava per als solars de "La España" com de "desarrollo urbano de intensidad 1" la màxima edificabilitat permesa al pla; tota la pape-rassa legal inutilitzada per una simple revisió d'un pla feta per un organisme on Maties d'España i Muntadas, segon marquès de Montsarrà, títol d'origen carlí per a donar més color, n'era el vicepresident, com ja hem dit.

En aquest cas els industrials apareixen com a alguna cosa més que agents, són autèntics promotors i constructors gairebé. Més endavant ja veurem el fi-nal de la història. Però, serà el final? Perquè "La España" no ha acabat la seva història, ni com a solar com acabem de veure, ni com a empresa ja que des del 1972 funciona com a factoria petita, amb menys de tres cents obrers, a Mollet, fins enguany en que l'escàndol Muntadas ha justificat la suspensió de pagaments, per ara.

En els demás grans espais que citaven no hi havia intervencions tan clares i directes i si hi eren no apareixen tan a la vista. Però l'operació general estava en marxa; i des dels anys seixanta com ja hem vist.

Efectivament, les grans operacions havien començat i del pla es passava a les obres. El 1959 l'ajuntament aprovà la construcció del nou camp del Barça alhora que declarà l'antic, situat tocant els límits del barri, ja a les Corts, d'"ensanche intensivo"; després d'un període llarg d'estires i arronses s'el quedà el grup Figueras el 1966 que hi ha aixecat per ara 1.100 habitatges, i amplia encara les edificacions (51). Aquest fet, extern al barri, com l'exposició de 1929 també ho fou, tingué, com veurem un gran impacte a Sants. L'any 1969 s'obrí el primer cinturó que al barri afectà a 837 habitatges i a 76 botigues i 89 indústries, que junts sumaven uns 700 llocs de treball; hagué de construir-se un nou pont del tren que, curiosament es féu de 30 metres; curiosament ja que per bé que en 350 m el cinturó és subterrai, i el carrer de Badal en té ja trenta ell mateix, l'ajuntament manté les expropiacions per a eixamplar-lo a 50 m, que era la idea inicial. No cal dir que els trams del cinturó als barris burgesos tenen només 30 m i no hi hagut expropiacions de cap mena. Aquesta nova via ha provocat a més l'aparició d'un carrer-pantalla, amb la construcció de blocs enormes a banda i banda que tapen les construccions de darrera, tot desorganitzant la xarxa viària antiga, i alhora produeixen rendes enormes; hom a calculat que des de l'acabament del cinturó el 1969 fins a 1972 l'augment del valor del sòl al sector entre Gran Via i la carretera ha estat del 450 % (52).

El 1969 també la construcció de la línia VI del metro provocà d'una banda la desaparició del darrer tram -

via, el 56, que féu el viatge darrer el 13 d'abril del dit any, i, de l'altra, les esquerdes a les cases de la part alta del carrer de Joan Güell i de Can Bruisa, que obligaren a desalotjar els habitants.

Sants que s'havia desenvolupat al llarg de l'eix de la carretera ha estat trencat i tallat per avingudes-autopistes en sentits diferents, avinguda de Madrid, cinturó de Ronda ja existents, perllongació de l'avinguda de Roma i de Consell de Cent, i via paral·lela a la Gran Via, previstes al pla comarcal. L'antiga xarxa viària queda desarticulada, les vies ràpides donen prioritat al cotxe privat sobre qualsevol altre medi de transport, sobretot, per sobre del anar caminant; els grans blocs-cortina creen una nova morfologia física i social tot augmentant les densitats sense millorar uns serveis ja deficitaris. L'eixamplament del carrer Tarragona, que havia d'ésser avinguda de les Exposicions si Porcioles hagués durat uns anys més a l'alcaldia, ja és un fet a mitges; una via que comunica amb una de les operacions públiques motor de tots aquests canvis de que parlem: l'estació terminal del ferrocarril de Sants. També el 1969 s'iniciaren les obres que havia aprovat la "Comisión de enlaces ferroviarios" de la qual, casualment, ja ho hem dit, era també vocal D. Maties d'España i Muntades, segon marquès de Montsarrà. L'estació tercera que s'ha construït a Sants en cent anys, havia d'ésser acabada el 1974, encara no ho és del tot, però ja funciona en bona part. Ha funcionat sobretot com a motor de la renovació: ha aterrat d'edifici prin-

cipal de la fàbrica de "La España" i molts d'altres petits edificis de Sants i h'Hostafrancs, "de estilo pueblerino" és clar; ha vist créixer edificis singular al voltant: les dues torres del camp de "La España", que s'han tornat petites al costat de la "torre Catalunya" o de les tres torres de Roma 2.000, l'odissea d'uns terrenys que la ciutat de Barcelona regalà als militars i que aquests subhastaren als promotors privats. I amb les torres els grans serveis; la "torre Catalunya" edifici "pueblerino" on en hi hagi ja que és massa alt per a ésser bonic, però massa baix per a impressionar ningú, hostatja ja un "motel" de 500 places, un gran supermercat, i un cos destinat a oficines, la principal de les quals ocupada per les de la U.G.T. (53). I la sombra d'altres grans serveis plana damunt dels voltants; els grans magatzems ha fet visites, estudis i proposicions, que si l'antiga fàbrica de pastes per a sopa d'En Ramon Pagès a Hostafrancs, que si el solar del "vapor vell" a Sants, o els magatzems del carrer Witard...

L'aclapadora realitat ben actual ens incita al futurisme, però abans cal fixar els aspectes morfològics que acabem de descriure en una gran revolada, amb les pincellades més característiques. Malauradament la informació sobre la morfologia gairebé sempre ha d'ésser de tipus descriptiu per manca de bones fonts d'informació. Amb totes les reserves que volguem fer a la manipulació de les dades oficials, del padró de 1965 l'ajuntament de Barcelona en va treure una informació interessant(54), un xic antiquada, però no en tenim d'altre de

semblant per més tard. Podem tenir així una visió de l'estat general de les edificacions de Sants, dels serveis i condicions llurs, just abans d'iniciar-se la renovació. La informació del cens del 80 a la que ens acostem serà magnífica com a comparació, si és que es tornen a manipular els fulls B i C del padró.

El 1965 els habitatges de Sants, que representaven el 6% de tots els habitatges de la ciutat de Barcelona -el mateix percentatge que representava la seva població el mateix any-, eren relativament grans quan al número d'habitacions que eren de 4,1 de mitjana per habitatge; és clar que no ens diu la publicació què compta com a habitacions, i penso que donat l'elevat percentatge d'habitatges amb 5 o més habitacions -31,5% del total- deuen comptar com a habitació el menjador i, potser en alguns casos la cuina i el bany. Força habitacions per habitatge, amb la salvetat del menjador com a mínim, però això no vol dir tampoc que siguin pisos grans, ja sabem prou bé quines són les dimensions de les habitacions de Barcelona correntment! Un senyal indicatiu clar d'això que diem l'hem trobat en estudiar l'estructura de la propietat d'Hostafrancs, on ja hem comentat l'escassa superfície de molts habitatges.

Quan als lloguers, ja hem dit que eren majoria, el 80,8% dels habitatges santsencs eren llogats el 1965. D'aquest, un 69% confessaven pagar manys de 500 pessetes al més, i un 17% més entre 500 i 1.000 pts. Lloguers baixos doncs, propis de cases velles i de contractes

antics; camp abonats a la renovació que paga indemnitzacions ridícules, a tó potser amb aquests lloguers, però totalment desajustats dels que poden ésser contractats de nou a qualsevol casa vella o nova de Barcelona o de qualsevol altre municipi dels voltants en la mateixa data. Però més aclaridor de l'obsolescència del parc d'habitatges santsenc era encara l'estat dels serveis amb els quals comptaven, Així només el 48% de tots els habitatges tenien aigua, gas i llum, el percentatge és baix sobretot perquè una mica menys de la meitat dels habitatges no disposaven de gas, emprant sobretot probablement butà. I és curiós ja que hem vist que el gas arribà a Sants ben aviat, el 1878 ara fa cent anys; gairebé totes les cases velles en deuen tenir de gas i més aviat no n'hi deu haver a cases fetes més tard, des del primer terç del nou-cents.

En Miracle té una descripció al·lucinant sobre el servei de gas a començaments de segle: "L'escala era quadrada, de generoses dimensions, i de nits estava il·luminada per dos becs de gas, un al tram de sota el principal i un altre al d'entre el primer i el segon. Cada tarda, a l'hora foscant, passava un home de la Companyia, i del carrer estant obria l'aixeta; el gas sortia xiulant pels dos becs de l'escala, i en pocs moments tot el buc quedava tan ple de gas i feia tanta fortor, que fa estrany i tot que no hi hagués habut mai una desgràcia en encendre-hi el primer llumí. Aquests becs de gas feien una flama de quasi un pam d'alçada, i moltes vegades la mare l'havia aprofitada per a fregir-hi el

peix o bé el bacallà". (56). A part de que costa d'imaginar una dona fregint l'àpat nocturn a l'escala, enfilada com devia d'estar per mantenir la paella damunt de la flama, no cito el text per anecdotisme, sinó com a testimoni de l'antiguetat del gas a les cases santsenques -cal pensar, de totes maneres que el fet de tenir-ne a l'escala no vol dir tenir-ne també a casa, i cal pensar que aquest era el cas dels Miracle-; un testimoni que crec important ja que foua Sants justament, al carrer dels Rajolers del 17 al 23 -els famosos Ladrilleros- que el gas explotà un diumenge, el 29 d'octubre de 1973; l'explosió provocà catorze morts i dinou ferits i motivà tot un seguit de protestes populars de les que parlarem més endavant. El gas, doncs, a Sants, natural ja llavors, procedent de Líbia, en uns del 49,4% d'habitatges que el 1965 posseïen el servei de gas instal·lat.

Però encara hi ha d'altres serveis més definidors, o tan definidors si més no com l'aigua corrent i el llum: la comuna i el bany. I aquí les xifres són més eloqüents encara respecte a l'antigor i obsolescència de les cases de Sants. Segons els resultats del padró un 3% dels habitatges no posseïa comuna encara! de bany n'eren mancats una mica més de la meitat dels habitatges! Suposant que algú s'hagués fet algun bany provisional mig d'amagatotis i no el volgués declarar, suposant errors probables i tot que fessin que els percentatges fossin més baixos, els resultats segueixen essent aclaparadors. Només amb aquest coneixement pot ésser entés el programa per a les eleccions municipals de 1934 de la Unió Socia-

lista de Catalunya que en el seu punt número XL deia:
 "Instal·lació obligatòria del bany i W.C. domiciliari"
 (56). La calefacció, en el nostre clima i amb el panorama
 de serveis que hem anat veient es comprén fàcilment que
 és molt poc estesa i ens sembla menys greu; un 5% dels ha-
 bitatges en disposaven.

De la suma de tots els serveis domiciliaris resulta
 que només un 3% dels habitatges de Sants estan dotats de
 tots els serveis: aigua, gas, llum, comuna, bany i cale-
 facció. Si puguéssim saber quins posseïen els bàsics: aigua,
 llum, comuna i bany -dada que no es pot obtenir de les es-
 tadístiques publicades- podríem saber com era l'extensió
 dels serveis mínims al barri. Ja ho hem vist una mica. El
 percentatge tan migraat dels habitatges dotats de tots els
 serveis ens indica però que les classes que en podríem dir
 altes no hi estan massa representades al barri.

Cal pensar que aquest panorama hauria canviat força
 en l'actualitat. Moltes cases velles han desaparegut; les
 que no han estat destruïdes pel gas o per les esquerdes
 del metro, han estat aterrades per a les noves construc-
 cions. Aquestes com hem vist cada dia són més nombroses
 i la seva dotació de serveis és forçosament més gran. Però
 no tenim més dades. Sabem això sí que el 1970 el número
 d'habitatges havia crescut en un 37%, el que suposa un
 ritme de construcció de 1793,4 habitatges cada any. El 1970
 -i aquesta dada no la podem comparar tampoc- la mitjana
 d'habitatges per edifici era de 6,4 xifra força baixa que
 indica encara un predomini de cases velles, de pocs pisos

i pocs compartiments- hem de tenir present també que el fort de la construcció s'ha produït encara després del 1970-; per barris administratius, en canvi ja podem apreciar com el volum d'habitatges per edifici és més elevat al de Coll-blanc -7,2- i a Magòria-7,7-, tots dos afectats per les construccions noves, Magòria per les influències de les de l'antic camp de les Corts i les del carrer Berlin, Collblanc per l'avinguda de Madrid i el primer cinturó, que encara però no ha deixat sentir tots els seus efectes el 1970.

En canvi entre 1965 i 1970 minva el percentatge d'habitants per habitatge que a la primera data era de 3,9, i cinc anys més tard ha baixat a 3,1 només, una minva sensible per un període tan curt. Les diferències entre barris administratius són massa curtes per a poder-les interpretar i per entendre el sentit de la minva, però el fet que Collblanc tenguí la relació més baixa el 1970, amb 2,8 habitants per habitatge, sembla voler indicar que els nous habitants duen un nou patró familiar, més reduït. De totes maneres és perillós fer massa cas d'aquest índex ja que als barris antics cada cop resten més persones velles, parelles soles que fan minvar també aquest patró; d'altra banda la renovació, com ja hem comentat a bastament, és avui tan profunda que afecta gairebé tots els barris per un igual.

Fins aquí el marc general on s'ha produït aquesta morfologia que moltes vegades hem hagut d'estudiar d'una manera indirecte gairebé. Tenim ja el fil general de la

història i el retrat-robot d'alguns dels seus protagonistes. Ara només ens resta fer una anàlisi més profunda de la infraestructura d'aquesta morfologia, anàlisi que com hem dit és circumscribida al barri d'Hostafrancs, però que cal considerar lligada del tot a aquest marc general, a aquesta història i, fins i tot, als mateixos protagonistes que hem dibuixar.

Ja heu vist el paper que ha jugat el barri d'Hostafrancs en la història de la ciutat de Barcelona. Ara ens queda per fer una anàlisi més profunda de la infraestructura d'aquesta morfologia, anàlisi que com hem dit és circumscribida al barri d'Hostafrancs, però que cal considerar lligada del tot a aquest marc general, a aquesta història i, fins i tot, als mateixos protagonistes que hem dibuixar.

Ja heu vist el paper que ha jugat el barri d'Hostafrancs en la història de la ciutat de Barcelona. Ara ens queda per fer una anàlisi més profunda de la infraestructura d'aquesta morfologia, anàlisi que com hem dit és circumscribida al barri d'Hostafrancs, però que cal considerar lligada del tot a aquest marc general, a aquesta història i, fins i tot, als mateixos protagonistes que hem dibuixar.

03.05. L'ESTRUCTURA ACTUAL DEL PARC IMMOBILIARI :
EL CAS D'HOSTAFRANCS.

Ja hem vist al primer capítol d'aquesta segona part com del fitxer de la contribució territorial urbana podiem extreure tota una colla d'informacions de base sobre les característiques del parc immobiliari d'Hostafrancs el 1970, ja que dit fitxer era de base territorial. Ja n'hem comentat allà alguns de llurs, aspectes, generals i més particulars, en analitzar l'estructura dels propietaris. Es tracta ara de fer el mateix, però a la inversa; d'aquelles característiques generals sobre els propietaris que anavem deduint, extreure'n ara l'impacte sobre el sòl hostafranquí i la base material en que es sustenten. També docs farem referència aquí als aspectes de la propietat del sòl, però des del punt de vista d'aquest sòl i de les condicions en que ha estat parcel·lat i construït.

Ja hem vist allà també els aspectes més generals sobre les 822 finques de les quals hi ha informació operativa, a les quals correspon una superfície mitjana de soler de 328.6 m^2 i $749,3 \text{ m}^2$ de superfície construïda, amb 7,5 locals cada una de promig i una valoració del líquid imposable també mitjana de

60.259,8 pessetes. També hem vist allà que la Barceloneta (57) tenia una major extensió total i major nombre de locals, però una superfície construïda menor, i per tant les valoracions econòmiques també inferiors. Referit tot a xifres mitjanes la Barceloneta només supera a Hostafrancs quan al nombre de locals per finca, ja que la superfície mitjana de solar és $288,9 \text{ m}^2$ i la construïda de 586,3 mentre el líquid imposable promig puja a 43.641 pessetes. Hem vist també que bona part d'aquestes diferències eren fonamentades en la presència a la Barceloneta d'uns solars planificats el segle XVIII i posteriorment compartimentats que han originat una infraestructura de molts locals de petites dimensions que sustenta a una gran capa de propietaris petits -marginals i tot, segons Mercè Tatjer-, mentre que d'altra banda existeixen també uns pocs propietaris de grans proporcions en tots els aspectes. Hostafrancs en canvi presentava menys oscil·lacions respecte de les seves mitjanes. Anem ara a estudiar-les en detall.

Primer de tot considerem les finques segons la superfície de llur solar, de la qual no h'hem fet cap mapa ja que qualsevol dels altres lògicament alhora que expresa un concepte, dóna també aquesta informació de base. En canvi pot ésser útil d'analitzar els resultats del següent quadre-resum, ja que els quadres complets figuren, com hem dit, a l'apèndix.

Quadre nº 1.- Classificació de les finques d'Hostafrancs segons llur superfície de solar.

SUPERFICIE DEL SOLAR ₂ m ²	Prop.		Ver. Prop.		Hor.		TOTAL		%	
	Tot	%	Tot	%	Tot	%	Tot	%	P.V.	P.H.
menys de 100	71	9,5	8		11,1		79	7,5	89,9	10,1
de 100 a 250	430	57,3	39		54,2		469	56,6	91,7	8,3
de 250 a 500	167	22,3	23		31,9		190	23,0	87,9	12,1
de 500 a 750	38	5,1	1		1,4		39	4,7	97,4	2,6
de 750 a 1000	14	1,9	-		-		14	1,7	100,0	-
de 1000 a 5000	27	3,2	1		1,4		28	3,4	96,4	3,6
més de 5000	3	0,3	-		-		3	0,3	100,0	-
no consten	-	-	-		-		6	0,7	-	-
TOTAL	750	100,0	72		100,0		828	100,0	-	-

S'aprecia clarament, doncs, com el predomini clar és dels solars que podriem considerar mitjans, ja que gairebé les quatre cinquenes parts de les finques d'Hostafrancs tenen entre 100 m² i 500 m². Mitjans si més no comparat amb la Barceloneta, que potser constitueixi un cas extrem, però on aquest mateix tipus de solar només representa un 30% de totes les finques, mentre que un 65,8% tenen menys de 100 m², prop de les dues cinquenes parts dels quals encara tenen menys de 50 m². A Hostafrancs, en canvi podem veure com el percentatge de solars petits

és força més reduït. De finques amb menys de 50 m² només en hi ha divuit, essent la majoria d'elles agrupades al capdamunt del carrer de Leyva i al carreró veí de Mir i Giribert, darrera de l'edifici de les escoles de la plaça d'Espanya, que fan d'edifici pantalla en aquest cas.

Quan a les finques de solars grans a Hostafrancs representen una mica més de la desena part encara del total. La més gran és la de "Manufacturas Cerámicas", seguida del solar de "Motormóvil" al capdamunt del carrer de Tarragona i d'una finca a mig edificar del carrer de Sant Pere Abanto, que són les tres úniques que sobrepassen els 5.000 m², la primera amb més d'onze mil.

El que sí és força similar al cas de la Barceloneta és la distribució diferent que podem observar entre les finques de propietat vertical i les de propietat horitzontal quan a la superfície del solar. Efectivament, en ambdós casos la gran majoria de finques que són en règim de comunitat de propietaris són petites o mitjanes; el 97,2% en el cas d'Hostafrancs tenen menys de 500 m², el 99,4% en el de la Barceloneta. Això suposa que la majoria de finques que són en aquest règim provenen del primer camí que parlavem al primer capítol d'aquesta segona part, és a dir, són finques antigues que la dècada dels cinquanta començaren d'ésser venudes pels seus amos als antics llogaters, ja que són les més petites. En canvi les de nova construcció

de proporcions ja més grans apareixen encara poc, una finca a la Barceloneta, dues a Hostafrancs, totes dues a la Gran Via i acabades d'edificar després de 1960. De l'any 70 cap aquí n'han aparegudes moltes més d'aquestes finques de nova construcció en règim de copropietat; per exemple, i per citar un cas que ja hem comentat, la de "Núñez y Navarro" de la Creu Coberta, 130, que a les fitxes del cadastre encara apareixia amb l'edifici "vuit-centista" centista" de la farmàcia i els tres pisos de la família Guardiola, que amb retard seguí els consells d'aquell text antològic que citaven en començar l'apartat anterior (47); però de casos semblants avui en trobaríem molts més i distribuïts força regularment per tot el barri.

Un major apropament a la realitat morfològica del barri ens el proporcionava la consideració de la superfície construïda que posseeix cada finca, que ve a ésser com la introducció d'una tercera dimensió al pla que hem analitzat fins ara. Tercera dimensió que hem representat per una gama de colors al mapa nº 1, que pretenen de representar intencions més fortes com major és la superfície construïda. Podem apreciar tot seguit com de les tres finques de solar més gran, dues resten ja eliminades, per no ésser construïdes totalment o en part. Amb més de 10.000 m² de construcció apareixen les finques que ja hem vist entre les grans, la de "Manufacturas Cerámicas" i la de comunitat de propietaris que li és veïna, a més dels edificis d'escola i caserna de la plaça d'Espanya, els antics hotels de l'exposició internacional de 1929 de l'arquitecte Nicolau Me Rubió i Tudurí, que constitu-

eixen una sola finca.

Entre 5 i 10 mil metres quadrats de superfície construïda figuren només dues finques, l'una i l'altra de propietat horitzontal de la Gran via, la segona l'alcaldia, que constitueix una sola finca justament amb l'escola municipal, edifici que fou construït el 1895 per Jaume Gustà i Bondia. Entre mil i cinc mil metres quadrats són ja més les finques existents, 157, és a dir, un 19% del total; dominen en aquesta categoria els solars grans, que encara que tinguin pocs pisos, donen sempre però una gran superfície construïda, de totes maneres, però, també hi apareixen alguns solars petits, el que indica una considerable elevació de la construcció en aquests casos. Entre 300 m^2 a 1000 m^2 apareix la majoria d'edificis d'Hostafrancs, en concret 478 finques, el 57,8 % del total; constitueix el grup dominant i més heterogeni ja que en finques de solar petits poden suposar una proporció d'edificació considerable, mentre que en solars més grans poden tenir les característiques contràries. Finalment el grup que sí és més significatiu és d'aquelles finques que tenen menys de 300 m^2 de construcció, que representen encara una cinquena part de totes les del barri; efectivament, amb tan poca proporció de superfície construïda apareixen ja la majoria de cases més antigues del barri, "de estil pueblerino" segons el text a que ens hem referit diverses vegades. Constitueixen una agrupació important al sector d'entre la Gran via, Creu Coberta i Sant Roc, sobretot als carrers de Leyva i del Vidriol, i una altra pels volts de la plaça del

Sol -oficialment d'Erenni- nuclis que com veierem en un altra lloc (58) corresponen als sectors d'habitat sub-integrat del barri.

De tota manera, la disparitat que observem entre finques pertanyents a un mateix grup ens indica ben clarament que la superfície construïda és una mesura de la tercera dimensió que buscavem, però no l'única, ja que l'alçada dels edificis és en definitiva la mesura més acostada a la realitat. De l'alçada de la façana, dada que figurava en les fitxes de la contribució que hem consultat, n'hem hagut de prescindir ja que en un percentatge elevadíssim de casos era incorrecte o no quedava clar com mesurava els edificis formats de diversos cossos. Hem rebutjat, doncs, l'alçada de la façana, i l'hem substituïda per una altra dada igualment vàlida i més precisa que és el nombre de plantes construïdes en cada finca; concepte que és representat gràficament al mapa nº 2. Com ja hem dit hi manca aquesta informació sobre 10 finques, de les restants podem observar com els edificis d'una sola planta són majoritàriament solars grans que corresponen a naus destinades al que el fitxer anomena "negocis", ço és, magatzems, estables -els del carrer de Tarragona-, o naus industrials. Aquest grup de finques d'una planta, que representa l'11,2 % del total, inclou també l'església de l'Àngel, la nau de la qual, és clar té una sola planta, i que com hem comentat abans, la fitxa li atribueix 4 m. d'altura tan sols i la data d'abans de 1936; d'abans del 36 sí que ho és, és clar, i d'abans de 1900 també, i encara que no és la

catedral de Chartres, nintan sols Santa Maria del Mar, és evident que més de 4 m d'altura sí que els té, sense necessitat de comptar el campanar ni la cúpula. Ja hem advertit que les dades d'altura eren de malfiar; si s'equivoca el rector que en alguns temps havien estat gairebé els únics erudits locals, quan més no s'equivocaran els demés particulars, que sempre, és clar, poden pensar a més que estafant metres estalviïn impost; de tota manera el cadastre va ésser encarregat a una empresa privada, que rebé molts diners a canvi d'un sistema prou sofisticat del qual hom podria esperar si més no una certa eficàcia. És clar que comparat amb l'evasió que comentava mossén Casanovas per al cadastre de 1851 és poca cosa.

Seguint però amb el mapa 2, podem observar com després apareix una gran quantitat de finques de dues plantes, que representen una mica més de la cinquena part de totes les finques d'Hostafrancs. En aquest grup són classificades algunes grans finques com el mercat, un tros del qual hostatja en un segon pis les seves oficines, o com el cine "Arenes", el que substituï l'antic hostal d'"Hostafrancs" termenejant el pati de les escoles i l'aparcament dels policíes, o d'alguns indústria, com la fàbrica de balances i bàscules "Arisó Moix", al carrer d'En Muntadas, davant de "La España Industrial", a més d'alguns magatzems i locals esparsos. La gran majoria, però, especialment les finques petites i mitjanes, constitueixen la representació del tipus de construcció popular, de casa obrera d'Hostafrancs, de Sants i de la

Bordeta del vuit-cents, la casa tradicional (59). Aquestes cases repeteixen durant la passada centúria aquelles de que parlà Joan Mas el 1787: "Quasi todas las casas son de un sol piso, su fabrica es de cal y piedra de Monjuhí; esta piedra la calidad de la cual y la arena con q^e se amaza hacen la Obra mui buena, y de mucha duración, aunque las casas no tienen mas que un piso tienen todas las comodidades, pues el suelo de todas está bien enladrillado, en el tiene cada una cocina, comedor, pozo, estanque para lavar, pesebre, bodega las que la necesitan, y quasi todas horno para coser el pan. De modo que el primer piso solo sirven para dormir y tener guardadas en Arcas o Comodas las ropas, y demas alajas, todas son mui limpias y blanqueadas, y aun que sin riqueza decentemente adornadas". (60).

Cases de pedra, de durada i sencillesa, d'un sol pis classificades segons el nostre còmput com de dues plantes, que el 1951 meresqueren el qualificatiu de "de estilo pueblerino" i el dé "aspecto anacrónico" (47) senyal de que devien ésser encara més abundoses que el 1970 i, molt més encara que avui. Cases sòlides, que han perdurat més d'un segle si llurs propietaris no se sentiren preocupats del "aspecte" ni de les rendes afegides que hi podien treure; cases de dues plantes, amb una gran portalada al carrer les a les cavaleries abans, moltes avui convertides en botiguetes, com la panaderia oberta fins fa poc -ben anacrònica per cert- de la Creu Coberta, 26, propietat de Santiago Ceravalls, al fabricant de botes de ví, únic element que podia fer reviure l'aspecte de quan tenia al cos-

tat l'hostal d'En Corrades. Cases que al pis de dalt o no tenen balcó, o si el tenen amb prou feines sobresurt de la ratlle de la paret, cobertes de teules i moltes de les quals conserven encara la canal de recollir l'aigua de pluja per a alimentar el "pozo" de que parlava Joan Mas.

Aquesta casa tradicional obrera apareix concentrada on en el mapa anterior veiem les concentracions d'edificacions de menys de 300 m² de superfície construïda, ja que a més d'ésser baixes, no solen ocupar tot el solar, sinó que deixen un espai, normalment als darreres, com a pati o hortet. Efectivament, apareixen al carrer de Leyva i al carrer del Vidriol, una mica aquí i allà al llarg de les dues carreteres, de la Bordeta i de la Creu Coberta encara, i pels volts de la plaça del Sol. Algunes avui ja no existeixen, com el grup que apareix al mapa a la cantonada dels carrers de la Torre Damians i del Forn, al bell mig d'aquesta plaça del Sol. Aquest grup de cases, com algunes altres d'aquest tipus, són de petits propietaris de fora del barri, com els que ja hem parlat també al capítol primer que posseïen els grups de Vidriol i del capdamunt de Leyva. Podria tractar-se de famílies de treballadors de "La España" que en un moment donat, potser fins i tot en la seva jubilació forçosa pel tancament de la fàbrica, pogueren anar a residir a algun pis en millors condicions i arrendaren les antigues cases a nous vinguts amb possibilitats econòmiques menors. Podria tractar-se també d'antics propietaris rurals, d'algun hortet

o similar, que aprofitaren la urbanització general per a aixecar casetes de lloguer. Podria ésser que totes dues raons expliquessin uns casos o altres, o que fossin causes que no s'ens acut de pensar; el cas és que a aquests petits propietaris qualsevol oferta els hi ha d'ésser temptadora per a despendre's d'unes propietats avui ben segur poc rentables, amb les quals ben pocs lligams sentimentals deuen mantenir ja.

I tornem al mapa nº 2, les cases de tres plantes són força abundants, però menys que les de dues, ja que només apareixen en un 14,1 % del total. En aquest grup apareixen les grans indústries que en alguns dels seus locals posseeixen aquesta alçada; és el cas de "Manufacturas Cerámicas" i de l'"H.A.H.S.A.", per exemple. Entre quatre i cinc plantes tenen un altre 28,3% del total de finques d'Hostafrancs, concentrades de manera quasi exclusiva a tot el llarg de la Carretera, que actua així, encara que de manera un xic atenuada de carter pantalla, tal com havíem comentat ja més amunt.

Finalment, les finques que tenen edificis de sis plantes o més són normalment de solars reduïts que intenten així rendatilitzar les seves dimensions. Constitueixen encara un grup de 203 finques, el que representa gairebé la quarta part del total. El componen alguns solars grans, com els ja citats de les escoles i caserna de la plaça d'Espanya, o els de comunitats de propietaris de la Gran Via; la resta respón bàsicament al tipus que mencionavem abans, destacant sobretot el

solar estret de la vora de l'Àngel, els baixos del qual contene una empresa dedicada a la refrigeració, mentre que les demás cinc plantes són destinades a locals de lloguer.

Un element que no apareix en el mapa, però que pot ésser detectat comparant-lo amb el mapa nº 2 també, però del primer capítol d'aquesta part, és la distribució diferent que apareix en els edificis i llur nombre de plantes segons el règim de propietat a que són sotmesos, vertical o horitzontal. Efectivament, els edificis de comunitat de propietaris comencen d'aparèixer només a partir dels que tenen tres plantes -un 9,7 % del total de finques en aquest règim- i augmenta regularment a mesura que augmenta el nombre de plantes. D'aquesta manera un 36,1% dels edificis de comunitat de propietaris té quatre o cinc plantes, i el 54,2% restant en té sis o més. Això fa que la proporció d'edificis d'un i altre règim augmenti amb el nombre de les plantes. Així si d'una i dues plantes no en hi ha cap de comunitat de propietaris, de tres plantes ja són un 6,1 % de quatre i cinc 11,3% i de sis i més arriben ja gairebé a la cinquena part amb un 19,2%. Aquest fet, que no deixa d'ésser curiós i un xic ambigu, indica si més no la tendència a l'augment de les finques en comunitat de propietaris, tendència que es revela paral·lela a la de construcció cada cop en més alçada dels edificis d'habitatges.

Una altra dada molt significativa de cara al co-

neixement de la morfologia del barri és la data de construcció dels edificis. Amb les dades que inclouen les fitxes hem elaborat el mapa nº 3, dades que són força importants en un fitxer d'hisenda ja que l'antigüitat d'una edificació és un dels elements importants a l'hora de la desgravació, per tant, d'entrada, deviem atorgar-les-hi força confiança. Com ja hem comentat diverses vegades aviat es desinfla aquesta confiança; per sota coneixiem prou el barri i la idiosincràcia del país per adonar-nos'en, i no caure en conclusions perilloses i precipitades. Efectivament, d'entrada trobem ja 7 fitxes que no n'indiquen cap de data; això és poca cosa ja que només representa un 0,9% del total. A més, però, a 410 la data és indicada amb imprecisió forta assenyalant només "abans de" un any determinat; els que assenyalen que són d'abans de 1900 considero que són ja prou precisos perquè l'antigüitat ja és prou important, descomptant-los doncs, encara en resten un 39,2% del total de finques que indiquen que són d'abans de 1930 o de 1936 -d'abans de la guerra en paraules corrents-. En aquests casos la imprecisió és massa gran; hem vist ja que era el cas dels edificis de l'ajuntament i del bisbat, justament els més fàcils de datar ja que són pràcticament els únics edificis nobles del barri, l'arquitecte dels quals és conegut així com fins i tot les dates de posada de la primera pedra i de la inauguració; una mostra més de la desídia dels administradors tradicionals d'aquest país. De cara al mapa hem pogut corregir aquests casos més barroers, però és ben segur que molts d'altres deuen estar equivocats, és clar, i no hi hem pogut fer

MAPA nº 3.- ELS EDIFICIS D'HOSTAFRANCS SEGONSLLUR DATA DE CONSTRUCCIÓ.

res més que ésser-ne conscients. De la data representada sempre hem escollit la de construcció i no la de reforma ja que el que ens interessava era de copsar les fases de la formació del barri; aquest és el cas per exemple de l'edifici de les "Hijas de la Caridad" que fou bastit el 1876, però que ha estat totalment reformat el 1965 i podria, doncs xocar a algú que el veiés representat brú fosc al nostre mapa, mentre en l'actualitat ofereix l'aspecte magnífic, típic d'aquest tipus d'escoles de monges. Com a darrer advertiment cal fer notar també que el dibuixant s'ha descuidat -únic descuit que hem estat capaços d'advertir fins ara- de pintar del mateix color que la resta de la fàbrica, el solar de les oficines de les "Manufacturas Cerámicas", que devia ésser construït ben bé cap a finals del vuit-cents, quan l'ajuntament de Barcelona perllongà aquell sector de la Gran via, perllongació que motivaria, com veurem al capítol següent expropiació de terres del municipi de Sants. Els edificis dels Piulachs i dels Guardiola, que ja hem citat, construïts sobre el llit de la riera de Magòria, dessecada el 1941, figuren com d'abans de 1939 i de 1900! En aquest cas sembla innegable l'intent d'evasió.

Fetes aquestes observacions podem comentar com gairebé tot el barri ha estat construït abans de 1939, en més de les seves quatre cinquenes parts, tal com correspon a un barri relativament modern com aquest i que cresqué a l'impuls de l'impacte dels vapors. A la Barceloneta, barri més antic i construït pràcticament

d'un cop per la iniciativa pública, l'antigor del parc immobiliària és més acusada encara, ja que segons Na Mercè Tatjer un 90% de les edificacions dataven d'abans de 1939.

Respecte a les cases edificades després de la guerra dels tres anys hom pot observar que a Hostafrancs les aixecades entre 1940 i 1959, data que hem escollit perquè és el símbol d'un dels canvis socio-econòmics més importants de l'Espanya de la postguerra, ocupen un paper força marginal. Efectivament, són 46 edificis, que representen un 5,7% del total, i que llevat d'alguna excepció com el garatge de la Gran Via-Bordeta i de la casa de vuit plantes que li fa costat, es tracta generalment de solars petits. El període següent en canvi l'edificació augmentà; són ja 51 les cases fetes, un 6,2% del total, en un lapse de temps més breu, el que suposa doblar el ritme de construcció anual. Si hi poguéssim afegir les reformes fetes i les noves edificacions atribuïdes a èpoques anteriors potser aquestes proporcions variarien. En tot cas, però, el mapa mostra que els edificis més recents ocupen solars més grans per regla general, mentre que llur distribució és prou irregular com per a anunciar que l'hora de la renovació ha arribat per a tot el barri, llevat, però de la Carretera on els preus del sòl frenen aquesta renovació espontània sinò és, com hem vist al gran capital, en el cas que comentavem de "Nuñez y Navarro".

Un dels factors que també apuntaven diverses vegades i que potser en aquest concepte de la data de la construcció, com a veritable història edificatòria del barri que és, hom pot apreciar clarament és l'absència gairebé total de la iniciativa pública. Llevat de la urbanització marginal i puntual de la plaça d'Espanya per a l'Exposició universal de 1929, cap operació planificada no ha afectat el barri, ni la mateixa exposició els locals de la qual li eren tan veïns. No hi ha operacions d'obrir carrers des del nou traçat de la Carretera a finals ja del segle XVIII fins a l'obertura dels carrers de Madrid i del Cinturó de Ronda els anys seixanta d'aquest segle, i Hostafrancs en resta totalment allunyat a més d'aquestes operacions recents. El barri ha estat format pel joc "lliure" del mercat capitalista, sense retocs ni intervencions. No apareixen ni tan sols intervencions de les empreses industrials en la formació de barris o de grups de cases tan sols per als seus treballadors (61). A la Barceloneta, Mercè Tatjer que ha assenyalat l'absència també de construcció d'habitatges per als treballadors, llevat d'un petit dubte respecte d'una casa propietat de la F.E.C.S.A., registra en canvi l'obertura del carrer de l'almirall Cervera i del Passeig Marítim, abans és clar d'aparèixer a l'horitzó el pla de la Ribera. A Hostafrancs res de tot això no ha jugat, l'oligarquia local ha pogut gaudir de tota l'autonomia que li permetia la força del seu capital. Per al conjunt dels barris de Sants, d'Hostafrancs, i de la Bordeta les dues operacions que comentavem són massa poc en comparació a llur importància i en tot cas han estat fetes sobre-

tot per reforçar la iniciativa particular encara. Com deixava ben clar el text que tantes vegades hem comentat ja en aquest capítol el motor únic de la construcció ha estat l'afany estètic o l'obtenció de rendes dels propietaris dels edificis.(47)

Per a completar aquests aspectes que comentàvem fins ara és força aclaridor de fer una combinació de la informació sobre data de la construcció i sobre nombre de plantes edificades per, tal de veure si n'existeix alguna correlació. Combinació que presentem en el quadre següent:

Quadre nº 2.- Data de construcció i nombre de plantes de les finques d'Hostafrancs.

Nº	Tot.	a 1900		1900-1939		1940-1959		1960-1970		n.
		Plan.	Fin.	T	%	T	%	T	%	
1	91	14	7,1	71	13,8	4	8,7	2	3,9	
2	166	46	23,2	110	21,4	5	10,9	5	9,8	
3	115	33	16,7	68	13,2	6	13,0	8	15,7	
4	112	40	20,2	61	11,9	8	17,4	3	5,9	
5	119	36	18,2	66	12,8	12	26,1	5	9,8	
6	84	17	8,6	54	10,5	5	10,9	8	15,7	
7	74	8	4,0	56	10,9	2	4,3	8	15,7	
8	32	4	2,0	20	3,9	2	4,3	6	11,8	
9	6	-	-	5	1,0	1	2,2	-	-	
10	4	-	-	2	0,4	1	2,2	1	1,9	
11	3	-	-	-	-	-	-	3	5,9	
n.c.	10	-	-	1	0,2	-	-	2	3,9	
TOTAL	816	198	100,0	514	100,0	46	100,0	51	100,0	

El quadre per sí mateix és prou expressiu del que ha estat dit fins ara; mentre les cases datades abans de 1900 presenten percentatges superiors al 10% en les que tenen entre 2 i 5 pisos, les del període 1900-1939 ho fan en les d'1 a 7 i les del període següent entre les de 2 a 6; en canvi els darrers deu anys només ho fan les de 3 i les d'entre 6 a 8 plantes. Una clara progressió, ben lògica d'altra banda, cap a la construcció en altura, que seria més marcada si no existíssin els errors i imprecisions en la datació que ja hem assenyalat.

També pot servir a completar aquesta visió morfològica del barri d'Hostafrancs una anàlisi breu dels locals que contene aquests edificis cada cop més definits. Un 9% de les finques tenen un sol local, mentre un altre 38,7 % en té entre 2 i 5; és a dir que gairebé la meitat de les finques d'Hostafrancs són de pocs locals, per bé que ja hem assenyalat abans que aquest concepte és equívoc, si més no pel que no fa referència a locals destinats a habitatge, que llavors ve a ésser un sinònim de pis. A l'altre extrem només un 1,4% de les finques posseeix més de 30 locals, xifra que sol ésser la mitjana habitual dels blocs de cases modernes. Tota l'altra meitat de les finques són de les característiques mitjanes que tantes vegades hem esmentat. Quan a la distribució segons el règim de propietat, la comunitat de propietaris assoleix un promig de prop d'una cinquena part -tres vegades més gairebé que la mitjana sobre el total- en les cases d'entre 11 i 18 locals i essent majoritari en les finques grans de més de trenta locals en les quals representa les dues terceres

parts del total; les tres que tenen més locals -132, 63 i 44- són les que ja hem esmentat diverses vegades a la Gran Via de propietat horitzontal.

Quan al nombre de locals llogats, podem observar com les 634 finques que en posseeixen totalitzen 4.319 locals, el que suposa una mica més del 70% del total de locals, percentatge que encara deu ésser més elevat sobretot en els locals de la comunitat de propietaris, com ja ha estat comentat. La distribució de nombre de locals de lloguer per edifici és força irregular, però podem observar com la mitjana de 6,8 locals de lloguer per edifici que en té és deguda sobretot al gran pes d'algunes finques amb molts locals de lloguer, ja que en canvi, la majoria d'edificis, el 47,2%, tenen 7 o menys locals de lloguer, que totalitzen només el 21,5% del total de locals. A l'altre extrem per contra, les finques amb més de 31 locals de lloguer, poques perquè com hem vist la majoria d'aquestes cases són fetes de cara a la propietat horitzontal, sumen el 0,4% de totes les finques del barri i el 2,1% de tots els locals, més de cinc vegades més la seva proporció.

Quan a la data del contracte del lloguer, dada difícil de comprovar però que en canvi, dona la impressió d'ésser força precisa -els propietaris en tenen la millor documentació i sembla que no hi tenen res a perdre si diuen la veritat- podem veure com, llevat d'un 0,74% que no consten, d'aquests 4,319 locals de lloguer que hem trobat, els lloguers són molt antics. Efectivament,

trobem 28 contractes d'abans de 1900 -el 0,65%- però 1.785 d'entre 1900 i 1939, és a dir un xic més de dues cinquenes parts, 1.463 d'entre 1940 a 1959, que representa una mica més d'una tercera part, i 1.011 dels darrers deu anys, el que suposa el restant 23,4%. Podem observar la minva progressiva de contractes de lloguer des del 1900, més acusada sobretot a partir del 1959, fet que confirma plenament tot el que hem assenyalat sobre el mercat de l'habitatge en el primer capítol d'aquesta segona part, i la progressió del famós accés a la propietat generalitzada.

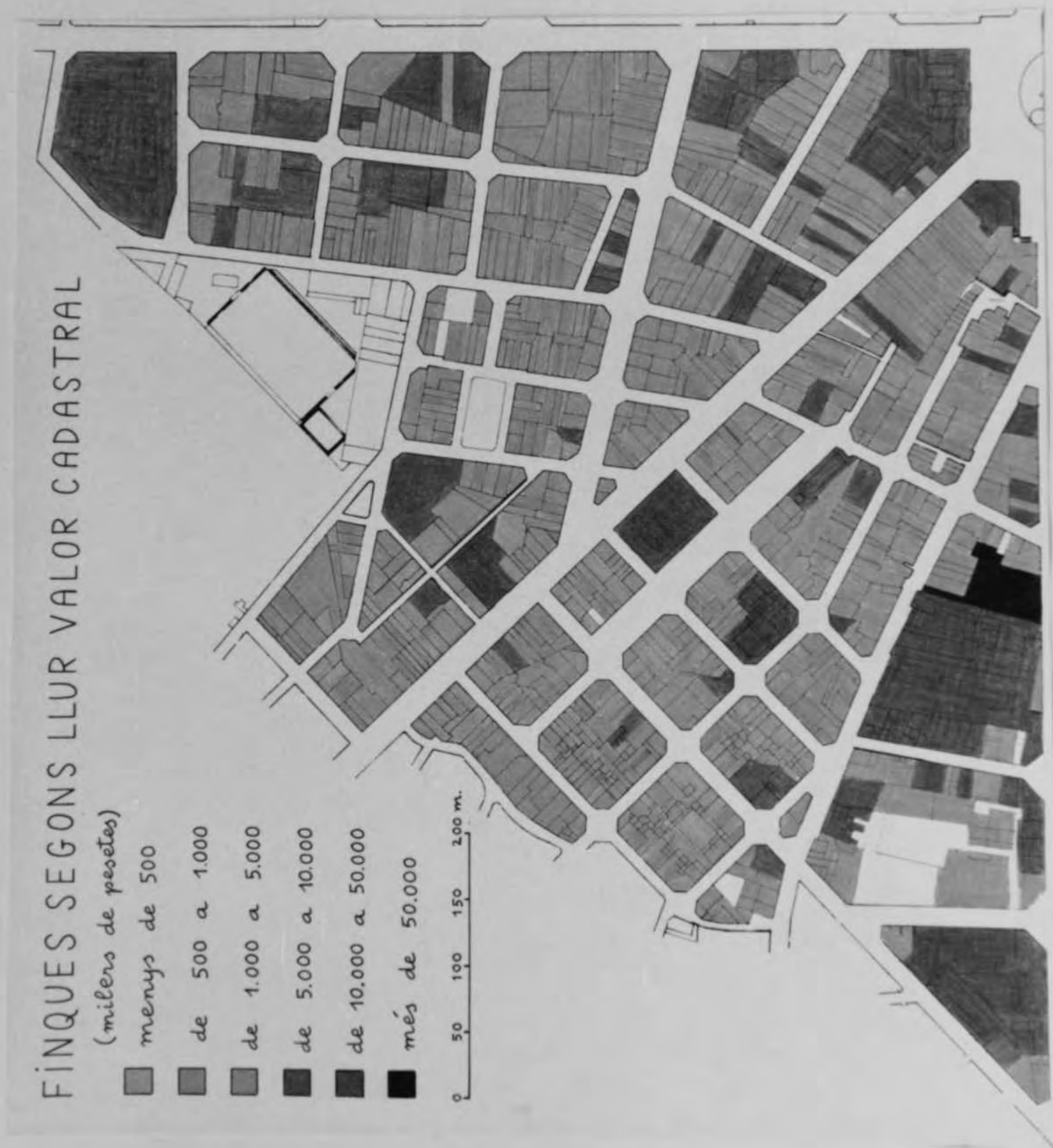
Quan al ús a que són destinats els locals, tots, tan els de propietat com els de lloguer, podem observar com se confirmen també, lògicament, les característiques que apuntavem en analitzar l'estructura de la propietat. Efectivament, un 79% de les finques posseïen locals destinats a negocis -pes del comerç d'Hostafrancs- que totalitzaven en canvi el 19% del locals. Els edificis amb locals industrials eren ja només el 7,3% i sumaven tan sols un 1,4 % del total de locals. Mentre que, en canvi, els edificis destinats a habitatge eren el 82,7% del total -cal advertir que els edificis no sumen cent ja que en hi ha una gran quantitat d'ús mixte, especialment comercial i d'habitatge- que sumaven el 79,6% dels locals; l'habitatge era lògicament l'ús majoritari, però no cal oblidar el gran pes dels negocis. Vista aquesta distribució segons el règim de propietat, vertical o horitzontal, només cal destacar que el predomini de l'habitatge és encara molt més destacat -98,6% dels edificis i 89,5%

dels locals -a costa dels negocis- 75% dels edificis i 10% dels locals- i, sobretot, de la indústria -4,2% dels edificis i 0,5% dels locals de comunitat de propietaris.

Per a acabar la visió de la morfologia només ens resta d'abordar la qüestió de la valoració econòmica d'aquestes finques de que venim parlant. El mapa nº 4 representa gràficament aquests valors tretts de les fitxes de la contribució que com ja hem explicat se refereixen al valor cadastral per tal d'estalviar un cert percentatge d'error. Aquest mapa és l'expressió de tot el conjunt de característiques físiques que fins ara hem anat matisant i analitzant, ja que la valoració econòmica es fa de la mescla i ponderació dels diferents conceptes que hem estudiat. Així podem veure clarament destacada la finca de comunitat de propietaris de la Gran Via, que uneix la seva modernitat a un elevat nombre de plantes i de locals d'ús mixte. La segueixen altres grans solars, les comunitats de la Gran Via-Moianès, les monges, les propietats de l'ajuntament -escoles, caserna, mercat, alcaldia- o el gran solar de la immobiliària "Motormóvil". La gran majoria de les finques, però, el 52,6% és valorada entre un i cinc milions, restant-ne un 38,4% per sota i només un 8% per sobre. Com també podria deduir-se fàcilment les finques de propietat horitzontal presenten percentatges ascendants com més elevada és la valoració, 1,4% entre les de menys de mig milió, el 4% entre les d'entre mig i un milió, el 10,3% entre les d'un i cinc,

VALOR CADASTRAL EL 1970.

el 23,4% entre les de cinc a deu, el 33,3% entre les de deu a cinquanta, i el cent per cent en les de més de cinquanta milions, la finca de la Gran Via de que ja hem parlat.

Aquest mapa pot resumir doncs la morfologia del barri, seria l'element més definidor de la tercera dimensió que buscavem, element però que no tindria cap sentit si no dividíssim els valors que apareixen per entre tots els seus propietaris, i si no suméssim el que un mateix propietari posseeix a diversos llocs. Retornem, doncs, on havíem començat. Tornem a reafirmar després de l'anàlisi la relació tan estreta que hi ha entre la morfologia i la propietat del sòl a les ciutats. Només ens cal ara, vista la seva composició i acció material, de veure el seu impacte sobre el marc jurídic i administratiu de la ciutat, si el té.

Notes al capítol 03.

1) J. Fabre i J. M. Huertas Claveria, Tots els barris de Barcelona. Ed. 62, Barcelona, 1976; vol. 1, planes 184-185.

2) Andreu Casanovas, Monitor o consuetud parroquial de Santa Maria de Sans, Sants, 1851; manuscrit B 265 de l'Institut Municipal d'Història; planes 11-13.

3) Jacint Laporta, Apuntes històrics de Sans (tip. Española), Barcelona, 1880, planes 35-39.

4) Monitor, op. cit., pàgina 12.

5) Manuscrit 2.469 de la Biblioteca de Palacio, Madrid, reproduït a l'apèndix.

6) id, resposta nº 9. Trobo estrany que la carretera tenguí només trenta pams, ço és menys de sis metres d'ampla, ja que avui en té vint de casa a casa i no hi ha cap prova de que hagi estat eixamplada des de llavors; podria ésser que l'ample fós només de la carretera estricta, sense comptar els arbres ni les voravies.

7) Pierre Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna. Ed. 62, Barcelona, 1968; vol. 4, planes 46-47.

8) Manuscrit 2.469 (vid. nota 5), resposta 14.

9) Id., veure a l'apèndix les respostes 1 i 21. Algunes notícies difereixen de les explicacions que ha donat Laporta, sobretot la idea de que el nom del poble prové de l'antic propietari de l'església, Francesc Sans, el que és tan o més verosímil que la idea dels màrtirs o de les carnisseries.

10) Id., resposta 24; recull en aquest cas notícies molt semblants a les que dóna Laporta.

11) Excursions d'En Rafel d'Amat Cortada i Senjust per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIII é. C.E.C., Barcelona, 1919. Massó i Torrents, que és l'autor de la versió, atribueix els relats de les excursions a 1750-1790, cosa difícil ja que el baró de Maldà hauria començat a escriure als quatre anys, fet força improbable. Si tenim en compte que ell començà el Calaix de sastre el 1769, en relació amb el qual han d'estar aquests relats, no hi pot haver massa llunyania de la data de 1787 de les altres informacions que tractem de complementar.

12) Id., pàg. 107

, 13) Jacint Laporta, "Nota curiosa" article sobre la descripció de Sants del baró de Maldà apareguda al Butlletí de la U.E.C., Barcelona, agost 1935; planes 114-115.

14) Diccionario Geográfico Universal redactat per una "Sociedad de Literatos" que dirigia Bergnés de las Casas. Imp. Turner, Barcelona, 1831-34.

15) Plano topográfico del término y pueblo de Santa Maria de Sans... fet per l'arquitecte Carles Gras i Alfonso el 20 de maig de 1838 per encàrrec de l'ajuntament.

16) Ramon Grau i Marina López "Vells suburbis fora ciutat. Sant Martí, un Manchester local". a Serra d'Or, Barcelona, octubre 1973; planes 635-641.

17) Monitor, op. cit., pàg. 12.

18) Id., pàg, 19

19) Pascual Madoz, Diccionario geográfico, estadístico e histórico de España y sus posesiones de Ultramar, Madrid 1845-1850.

20) Eco de Sans, revista setmanal, dirigida segons sembla per Jacint Laporta, Sants, 11 de novembre de 1877 nº 26; pàg. 205.

21) Victor Balaguer, Guia-cicerone de Barcelona a Martorell. Imp. Jepuis i Villegas, Barcelona, 1857.

22) Resum del cens de 1860 publicat al Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona de 1905, Heinrich i Cia, Barcelona, 1907; planes 65-66.

23) Al primer capítol, de la tercera part d'aquest treball, "El predomini de les classes populars" hi figura juntament amb l'evolució de la població la de les construccions de Sants, en el quadre nº 1.

24) Gaietà Cornet i Mas: Guia de Barcelona. Lib. E. Puig, Barcelona, 1882; planes 358-360.

25) Monitor, op. cit., pàg. 26.

26) Josep Miracle, Quatre coses del meu temps. Ed. la Paraula Viva, Barcelona, 1976; pàg. 254.

27) Id., planes 114-116.

28) Eco de Sans, 22 de setembre de 1877, nº 19, editorial titolat "Casas Consistorials".

29) Eco de Sans, 11 de novembre de 1877, nº 26, editorial titolat "Nuestro presente".

30) J. Fiter i Inglés, Las cercanías de Barcelona, Casa de Caritat, Barcelona, 1888.

31) Id., planes 28-29. D'aquestes narracions s'en podria despendre que el carrer 25 de gener pren el seu nom d'un episodi del setge de Barcelona de 1714, succeït a Sants, i no de la guerra dels segadors com li han atribuït d'altres (vid. Anna Mª Torrent, Els noms dels carrers de Sants, U.E.C., Barcelona, 1977; pàg.8, "per tal de remarcar bé l'any i evitar equívocs!"

32) Id., pàg. 33.

33) Guia-Almanac: Sans, Hostafrancs i Hospitalet. Any 1931. Guia comercial amb calendari, nomenclator de carrers, un article de Laporta sobre la carretera i algun vers, sense peu d'impremta, que cal suposar fet de 1930 per a l'any següent.

34) Felipe Alaiz, "Sans - Hostafranchs = Microcosmos" a Tiempos Nuevos, Barcelona, octubre 1935; any II, nº 6, planes 196-198.

35) Josep Miracle, "La plaça malalta" a Rialles, Barcelona, 27 d'abril de 1928, reproduït "per creure'l de força actualitat" al Butlletí de la U.E.C. agost 1935; planes 118-119.

36) Id., pàg. 118

37) Eco de Sans, Sants, 2 de juny de 1877, nº 3, pàg.19.

38) Harold Carter, The Study of Urban Geography. Ed. Macmillan, Toronto, 1973, pàg. 8.

39) Josep Miracle, Quatre coses del meu temps, op. cit., planes 127-128.

40) Aquestes notícies i les que segueixen provenen sobretot de Josep Mª Ciurana, La posibilidad de desarrollo de las cooperativas de consumo en Barcelona, document sense data, però recent, de l'Arxiu Històric de Sants-U.E.C. i d'altres documents i periòdics del mateix arxiu.

41) Josep Miracle, Quatre coses del meu temps, op. cit. pàg. 129.

42) Id. a tot el llarg del llibre en parla i afirma d'haver-hi escrit alguna obra però ho deixà per desacord amb la mutilació sexual.

43) La Ilustració Catalana, Barcelona, 1884, pàg. 17.

44) Com a mínim ell mateix parla de L' Orfeó Renaixement", escisió del de Sants, i les revistes "Horitzó", òrgan dels pomells de joventut de Sants que també havia organitzat, i Ginesta que volgué substituir-la durant la prohibició de la primera dictadura.

45) Josep Miracle, Quatre coses del meu temps, op. cit. pàg. 168.

46) Circular de las alcaldías de barrio - Distrito Séptimo, Barcelona, agost de 1952.

47) Id., setembre de 1951. És un article signat Spectator i titolat "La Moderna Cruz Cubierta".

48) Fabre i Huertas, Tots els barris de Barcelona, op. cit.; pàg. 176, vol. 1.

49) Josep Miracle, "això no és allò" a Sants, Barcelona juliol de 1966, en la seva secció habitual "Des del seu racó", dita així per conservar el record de la "Des del meu racó" d'Esteve Calzada a la mort del qual el substituí.

50) "Desarrollo y planes urbanísticos", a Sants, Barcelona, març 1963.

51) AA.VV., La Barcelona de Porcioles, Ed. Laia, Barcelona, 1975; planes 53-57.

52) Id., planes 69-72 i, sobretot, Salvador Tarragó, "La nova via Laietana" a Serra d'Or, Barcelona, abril 1973, planes 263-266, reproduït tal qual al seu llibre En defensa de Barcelona. Ed. Aedos, Barcelona, 1978; planes 101-109.

53) No voldria que semblés una opinió sectària, però cal dir que només una central poc arrelada a Catalunya podia triar una seu social tan antipopular.

54) Ajuntament de Barcelona, Gabinet Tècnic de Programació, Población y vivienda, Barcelona, 1965. Servicio de estadística, hojas B y C del padrón municipal. Barcelona, 1969.

55) Josep Miracle, Quatre coses del meu temps, op. cit.; planes 44-45,

56) Justícia Social, Barcelona, 13 de gener de 1934; pàg. 2.

57) Mercè Tatjer i Mir, "Estructura de la propietat i morfologia a la Barceloneta" a La Barceloneta, estudi de la degradació d'un barri publicació de l'ajuntament de Barcelona, em premsa.

58) He de tornar a insistir en la unitat d'aquest treball amb el meu anterior sobre Hostafrancs. Cf. Carles Carreras, Hostafrancs, un barri de Barcelona, Ed. Selecta, Barcelona, 1974.

59) Mercè Tatjer (nota 56) dóna aquesta denominació que li he manllevat a les cases que resten de la planta original del segle XVIII encara de dos pisos, o a les de tres fruit de la modificació generalitzada durant el XIX.

60) Es tracta de la resposta nº 18 del manuscrit citat a la nota 5. En ella podem notar com l'informador vivia més a Barcelona que a Sants, ja que, per bé que

assenyala que totes les cases del poble tenen un sol pis, remarca que malgrat aquest fet són còmodes; aquest "malgrat" suposa una comparació pensada i no formulada amb cases de més pisos, que forçosament havien d'ésser les que tot el divuit començaren de construir-se a la ciutat de Barcelona. Llegint aquesta resposta hom troba a faltar estudis de detall sobre la casa obrera i les seves pertinenències i organització, estudi que hauria estat ben important en el nostre treball que tracta d'un barri "obrer". Entre tant, però, voldria destacar, a tall d'anècdota si voleu, el paper tan important que les caixes i calaixeres jugaven en temps antic com a símbols de riquesa, elles i llur contingut, que solien ésser la dot obligada de les noies, si més no de les riques, tal com he pogut comprovar en la lectura dels capítols matrimonials dels Muntadas.

61) En aquest sentit crida l'atenció, per exemple, l'obra ja citada de Ramon Mª Alvargonzález Gijón: industrialización y crecimiento urbano. Ed. Ayalga, Gijón, 1977) on hom pot comprovar com en el creixement de la capital industrial i comercial d'Astúries ha tingut un gran impacte la iniciativa pública i la corporativa de les grans empreses. En el tema de la casa obrera destaca el cas força original de les "ciudadelas" -malgrat les comparacions amb els courts del Manchester de la primera revolució industrial- i que sembla suposar com a mínim una coordinació d'iniciatives. Cas totalment absent al barri, si no és les quatre cases iguals del carrer del Vidriol a una escala molt reduïda.

04. L'ESPAT JURIDIC DE SANTIS.

"Un ámbito territorial no es sólo un espacio geográficamente determinado. Es una delimitación específica de la sociedad. Expresa unas relaciones de producción, una forma de aplicar la tecnología a la naturaleza, una tradición cultural, una red de relaciones de poder, una historia y una práctica cotidiana. Pero el conjunto de esas expresiones no es la reproducción "en pequeño" de lo que és la sociedad global "en grande". Es una expresión específica, según el desarrollo histórico del conjunto de esos procesos en el ámbito territorial determinado".

Manuel Castells, "La cuestión municipal" a Argumentos, Madrid, març 1978; pàg. 31.

En l'apartat segon del primer capítol de la primera part d'aquest treball ja han estat tractades a bastament les relacions entre espai urbà i política a nivell general. El marc teòric és doncs ja ben dibuixat. Dintre d'aquest marc hem situat l'anàlisi dels agents principals que han actuat a Sants al llarg dels temps, propietaris del sòl i industrials. Hem intentat esbrinar el seu origen i el seu desenvolupament per a comprendre la seva acció sobre Sants. Hem vist com ara uns ara uns altres eren els elements decisius i com estaven representats en les estructures del poder local; no en va algú ha dit que la història del municipi era la història de la fortificació d'un bastió burgès (1).

Efectivament, per bé que moltes vegades ha costat de saber quín era l'ofici dels regidors, ja les primeres notícies indicaven una repartició del poder local entre pagesos i comerciants (2). Hem vist també com amb l'impacte de la industrialització els més grans propietaris rurals, primer de tot simplement "pagesos", es convertiren en propietaris del sòl, plenament interessats en el creixement del poble. Així, ben aviat propietaris del sòl i comerciants, que de vegades podien concertar els dos papers en alguna persona individualitzada, es repartien el poder local, formaven l'oligarquia dominant, repartida en els bàndols caciquistes de llavors, entre "liberals" de Comas i Masferrer, representats al diari El Porvenir de Sans (3), i els "conservadors" de Plans i Casals, representats el breu temps que existí per la revista setmanal Eco de Sans (4); aquesta alternància

no assolí la importància que tingué a Barcelona, és clar, però tampoc la del municipi veí de les Corts, que sembla que fou feu de Comas, fins al punt que donà nom a la plaça de la Vila (5). Al voltant d'aquests sectors dominants s'hi movien, és clar, una sèrie de professional i intellectuals que eren els difusors de la ideologia, entre els quals a Sants hem vist que els metges jugaven un paper capdavanter.

Hem anomenat a Josep Saltor, fundador de l'Ateneu de Sants, metge nat a Ribes però que s'instal·là a Sants, al carrer del Sant Crist, 17, on nasqueren els seus fills Octavi (6) i Màrius, el metge que heretà el consultori de son pare; el fill gran, Gil, en canvi, havia nat a Maçanet de la Selva on havia exercit uns anys. Hem citat també Francesc Llauradó, el metge de "La España", que té la seva clínica al capdamunt de Collblanc, al carrer de Roger, número 1 (7). I, sobretot, Jacint Laporta, metge també, però l'historiador de Sants per excel·lència; lletraferit, un dels homes de la Renaixença catalana, el que més féu probablement per a donar a conèixer Sants entre els medis intellectuals i catalanistes; nat a Sants el 1854 i mort a Torrelles de Llobregat el 1938, l'hem vist darrera l'Eco de Sans i dels jocs florals de Sants; home de la Lliga, fou regidor de Barcelona per Sant Andreu, molt citat pel seu correligionari Carreras Candi, que ens parlà també d'un Enric Laporta -no sabem si fill o germà de Jacint- guayador d'uns jocs florals de la Bonanova el 1915 amb un projecte de descentralització municipals del qual ja parlarem (8). Aquest

Enric Laporta fou president de l'Orfeó de Sants els primers anys de la seva existència; germà de Jacint si que era, però, Francesc (1857-1900) músic, algunes composicions del qual foren cantades per l'Orfeó (9).

Metges lletraferits, conservadors, afiliats a la Lliga ben aviat de la seva formació. Són els intel·lectuals que a Sants poden il·lustrar allò de Gramsci dels intel·lectuals de tipus urbà dels quals ha dit que "se confunden cada vez más con el verdadero estado mayor de la industria" (10), que en aquest cas potser podria ésser ampliat a la classe dominant més general.

Efectivament, els industrials hem vist que també estan fortament integrats en les estructures de poder local, però no tant a nivell de Sants, on deixen fer a les oligarquies particulars, sinó a nivell de Barcelona i de Barcelona regió, més d'acord amb el desig d'organitzar el territori-mercat que és el que necessiten per al bon funcionament de les seves fàbriques, especialment els grans industrials. Els hem vist així plenament integrats, a vegades fins i tot personalment, a l'ajuntament de Barcelona o de l'Hospitalet, i completament relacionats amb la trama de les poques famílies de rics del vuit-cents i del nou-cents que dominen l'economia catalana i part de la de l'Estat. Per contra, ni els moments primers dels canvis revolucionaris no hi hem vist mai representades les classes populars, i ja veurem a la part tercera com, apartades pel sistema electoral, l'únic moment de conflicte fou l'aixecament contra les

quintes el 1870 en que cremaren ca la vila i mataren l'alcalde segon, deixant ferit l'alcalde.

Des de l'ajuntament, els qui hi han estat han donat força legal als designis llurs en la producció de l'espai urbà, com hem analitzat al capítol anterior. Ara anem a analitzar un aspecte més abstracte, però potser més explicatiu que és la producció de l'espai jurídic a Sants, producció íntimament lligada a una concepció -conscient o no- de l'espai urbà, que només pot interpretar-se des del marc general que esmentaven en començar i de la concreció resumida que acabem d'intentar. És clar que en un municipi petit com Sants, aquest camp d'investigació és més aviat reduït, llevat d'una qüestió clau, l'agregació a la qual dediquem bàsicament el segon apartat.

04. 01. LES DIVISIONS DE L'ESPAI INTERN.

Mentre Sants fou un nucli o municipi -segons les èpoques com ja veurem a l'apartat següent- eminentment rural es comprén que no tenia cap necessitat de dividir el seu espai intern. Ni la resposta al qüestionari de Zamora (11) de 1787, ni el mapa del terme (12) de 1838 no fan cap esment a cap mena de divisió, tot i que, com hem vist constaten l'existència de nuclis de població diversos, dos o tres segons l'any.

La primera vegada que trobem esmentada una divisió en barris és a l'article Sants del diccionari de Madoz (13), que per la descripció de "La España Industrial" que farà hem datat entre 1853-54, malgrat que oficialment l'edició acabà el 1850. Els quatre barris que cita són els següents: iglésia, carretera, Bordeta, travesia de les Corts i Marina. Com que en començar diu que en hi ha quatre hom queda un xic confós, ja que no pot ser que la travessera i Marina vagin junts ja que són els més allunyats. Més lògic sembla l'agrupament que en dóna Carreras Candi (14), tot atribuint la divisió al 1857, sense indicar però la font; ell parla també de quatre barris, però els agrupa diferentment: "Església o Sants pròpiament dit; Bordeta, Carre-

tera y Travésia de les Corts y Marina". Més lògic que un dels barris sigui el de la carretera i travessera de les Corts, vora els altres; també seria lògic que datés del 1857, any del primer cens que obligaria ben segur a realitzar alguna divisió administrativa -hem pogut saber, per exemple, que el cens de 1877 obligà a numerar de nou tots els carrers de Sants-. L'únic problema és que si datés de 1857 la divisió voldria dir que l'article del diccionari de Madoz encara era més recent, el que seria potser massa exagerat; inexistents els documents municipals de l'època, justament pels fets de 1870 que comentaven suara, no hi ha manera de poder establir una datació definitiva.

Al treball de Jaume Bellmunt (15) hem trobat citada una estadística de població que reproduïm més endavant en la qual se citen també quatre barris, però determinats per número, que hem atribuït als mateixos que adoptà en agregar-se a Barcelona; soc conscient però que aquesta estadística que no he pogut consultar de manera directa fa referència als quatre barris de Madoz i de Carreras, que Victor Balaguer (16) també cita igual. La comparació als barris numèrics posteriors no és doncs massa de fiar.

L'única divisió que hem pogut o sabut trobar als acords municipals de Sants, en els llibres conservats, és una de dol.legis electorals per a 1870, aprovada el 5 d'octubre d'aquest any. Agrupa la població electoral, que com comentem més endavant inclou només a un 18%

aproximadament de la població total, i ho fa en quatre col·legis, però el criteri és més aviat de conseguir un nombre semblant d'electors, situat en torn del 550, que no pas de reflexar qualsevol divisió administrativa ja que s'hi agrupen carrers sense continuïtat espacial.

Per a conèixer bé les divisions internes doncs cal arribar als temps de l'agregació, per als quals ja trobem definicions i determinacions als Anuaris de la ciutat de Barcelona dels començaments de segle, especialment al de 1906 (17). En el moment de l'agregació, doncs, i ja al mateix cens de 1897, Sants fou inclòs al districte setè, del qual no s'ha mogut fins avui, per bé que el districte sí que ha experimentat diverses variacions. Degut al fet de que la llei espanyola impedia que cap municipi de l'estat tingués més de deu districtes, com criticà revoltadament Carreras Candi (18), Sants, que durant la breu agregació de 1883-84 havia format ell sol un districte, havent-se de fusionar en un de sol els de la Llotja i el Born (19), hagué d'incloure's juntament amb Les Corts i Hostafrancs en el districte setè que esmentavem. Cal tenir en compte que Hostafrancs comprénia també els sectors propers de Barcelona, de l'esquerra de l'Eixample, Sant Antoni i Poble sec, dividits en quatre barris administratius anomenats: Canteres, Parlament, Arrepentides i Rocafort, als quals cal afegir altres dos pròpiament hostafranquins, els de l'Àngel i de la Creu Coberta. Les Corts era dividit en tres barris més i Sants en tenia set més, en total setze barris administratius per al districte VII.

En aquesta divisió que perdurà fins als anys de la primera dictadura, els set barris de Sants eren: 1 er, 2 ón, 3 er, 4 t, Magòria, Marina i Arsenal, corresponent els quatre primers aproximadament als que més tard foren anomenats Santa Maria, España Industrial, Collblanc i Tena. La línia divisòria entre tots quatre passava per la carretera i per l'eix Galileo-Olzinelles. El barri de Magòria, segregat del 2 on, corresponia a l'extrem delimitat pels carrers de Vallespir, Witard, riera de Magòria -després Bernat Metge i avui Infanta Carlota- i marquès de Sentmenat. Marina corresponia al sector entre els ferrocarrils catalans i la muntanya de Montjuïc; mentre que Arsenal ocupava tot el sector de Marina fins a la mar, al qual donà nom una d'aquestes instal·lacions militars.

El primer cens després dels canvis de la dictadura és el 1930, en el qual el districte setè apareix ja molt reduït, mutilat per tots cantons, llevat del nord-occidental, per la banda de l'Hospitalet que encara avui segueix inalterat. Efectivament, han desaparegut ja els barris de Parlament i Canteres, per bé que encara segueixen com a hostafranquins els de Rocafort, Arrepentides, i els autèntics de l'Àngel i de la Creu Coberta; han desaparegut també els tres barris de l'antic municipi de les Corts; i, sobretot, ha estat mutilada una part del terme de Sants, els barris de Marina i de l'Arsenal, que ja s'en desvinculen per sempre més per a seguir camins diversos. Quant a la divisió interna es manté pràcticament igual, amb variacions de superfície molt

petites, essent el barri nº 5 el de Santa Maria de Sants, el nº 6 de l'España Industrial, el nº 7 de Magòria, el nº 8 de Collblanc i el nº 9 el de Tena, essent sempre la carretera i l'eix Galileo-Olzinelles les línies divisòries.

Aquesta nova divisió durà relativament poc, la nova dictadura del nou-cents havia de deixar també la seva imprompta administrativa. Cal tenir també en còmpte, com hem dit al capítol anterior, que l'espai interior ja era gairebé tot edificat i que la ciutat de Barcelona seguia creixent amb força. Així, essent alcalde de Barcelona el baró de Terrades, el 22 de març de 1949 fou aprovada una nova reorganització municipal que entrà en vigor el novembre del mateix any; els districtes havien pogut pujar a dotze i el setè restà compost només per set barris administratius i setanta vuit seccions censals, que encara avui són vigents. Quedà així el districte circumscribit als barris de Sants, Hostafrancs i la Bordeta, tal com deiem en començar, essent ara l'ordre dels barris administratius santsencs el següent: 3, L'España Industrial; 4, Magòria; 5, Collblanc; 6, Tena; i 7, Santa Maria de Sants.

Resten pràcticament invariables les mateixes divisions internes que foren determinades quan l'agregació el 1897, només els districtes han estat un xic ajustats al creixement de la ciutat; els barris de districte en canvi, amb aquest creixement han igualat les seves diferències superficials en diferències poblacio-

nals ara, que en l'actualitat són molt acusades. Aixó indica d'una banda, i a nivell de barri, una manera d'administrar ben allunyada de les preocupacions locals, del desig de fer semblants realitat i administració; de l'altra però, i a nivell general de Barcelona i de tot l'Estat espanyol, indica també quaranta anys sense pràctica electoral, que feien innecessaris aquests ajustaments a la realitat. Aquest darrer aspecte va quedar palés ja el 1967, quan el segon referendum franquista, en que l'Estadística municipal va haver de treballar dia i nit per a apuntar els pocs que volien votar o que pensaven que ho havien de fer, no per consciència és clar! Però més ho va quedar encara el 15 de juny de 1977 en que malgrat el temps de revisió del padró les cues a estadística eren d'època. Hi hagué una diferència fonamental entre les dues dates, però; quan el referendum els funcionaris treballaven de gust -quan el 1972 copiava el padró d'Hostafrancs encara en parlaven- i que consti que per a ells treballar de gust és una gran cosa; el 15 de juny en canvi les coses no rutllaven...

Aquesta passivitat en el camp de l'administració contrasta vivament amb un altre fet de base territorial també: la divisió parroquial. Sants des del 1846 comptava amb parròquia pròpia que incloïa quasi tot el terme -llevat d'un sector de la Bordeta que pertanyia a Santa Eulàlia de Provençana, en terme de l'Hospitalet- més l'antic sector d'Hostafrancs; fins a començaments del nou-cents no veié més que l'erecció en parròquia de l'Àngel Custodi d'Hostafrancs el 1877, i més cap aquí les

tenecies de Port i de Collblanc. Durant el franquisme en canvi, des de la creació de Sant Medir a la Bordeta el 1949, n'han aparegudes cinc més agafant part del seu terme, exclusivament -com Sant Isidre, els Dolors, Santa Tecla, Sant Joan Mª de Vianney- o compartint-lo amb d'altres sectors -com Maria Mitjancera de totes les Gràcies-. Si l'administració material hagués estat tan atesa com l'espiritual... perquè hom ha de pensar que a Sants, malgrat l'etimologia -insegura-! del mot hi ha d'haver tants de cossos com d'ànimes ... o són gent més pecadora els obrers? .

04. 02. DE LA INDEPENDÈNCIA A L'AGREGACIÓ.

Les jurisdiccions territorials antigues de Barcelona i dels pobles del seu pla és un tema poc clar encara i que aquí ens interessa massa marginalment per a tractar de donar-hi alguna llum. Com és obvi a primera vista la relació amb Barcelona sempre ha estat determinant; tenir un veí poderós dóna facilitats però també sol suposar inconvenients, un d'ells ésser absorbit fàcilment pel peix grós. I així degué ésser la major part dels temps històrics. Hi ha qui ha parlat d'un Sants alto-medieval important, tot i assegurant que l'església de la vilanova del Pí, Santa Maria dels Reis, havia pertangut a la jurisdicció de Santa Maria de Sants, havent-se girat després les tornes (20). Cosa força inversemblant i en tot cas poc relevant.

Els fets semblen ésser que Sants era l'extrem occidental de l'hort i vinyet de Barcelona, els límits del qual mai han pogut ésser precisats (21). En els fogatges del segle XIV apareix Sants individualitzat, el que podria voler dir que llavors gaudia d'una certa independència, però les xifres de focs són força reduïdes per a que tingués massa importància. Abans, el 1275 havia estat desvinculat de les franqueses del Llobregat,

territori exempt de determinats tributs, al qual pertangué un temps juntament amb Santa Creu d'Olorda, Esplugues de Llobregat, Sant Joan Despí, Cornellà de Llobregat, Santa Eulàlia de Provençana, Sant Boi de Llobregat, Sant Just Dervern i les Corts de Sarrià; aquests dos darrers foren els únics que servaren les exempcions fins al segle XVIII (22).

Durant tres centúries, doncs, pertangué al territori de Barcelona i normalment la seva escassa població hi era sumada, al contrari d'altres llocs del pla; ja hem dit també que eclesiàsticament depenia de l'església del Pi, i això fins a mitjans del vuit-cents.

Quan gairebé tots el nuclis del pla assoliren la independència, amb el decret de Nova Planta, en la descripció del corregiment de Barcelona el mateix decret diu de Sants: "Es lugar. Su situación es llana. Sus casas, habitantes, jurisdicciones, y linderos van con Barza". (23). Fins al moment de la independència, doncs, arrossega l'assimilació amb la capital. Des d'aleshores però actuà ja com a municipi independent, del qual, com ja hem dit poques notícies en hi ha fins al 1868 ja que tots els papers cremaren el 1870. Els documents parroquials també foren destruïts i només en resten les notícies que en salvà mossén Casanovas, que tant aprofità Laporta i que tant hem aprofitat nosaltres. Ja hem dit que Sants era un municipi força indocumentats.

A partir de l'expansió de la industrialització, sobretot pels pobles del voltant de Barcelona, començà de plantejar-se el problema de l'agregació (24). Curiosament les Corts se defensà amb la indústria -la fàbrica Batlló que tot just s'hi instal.lava llavors, creant és clar força llocs de treball- de l'agregació decretada per tenir menys de dos-cents veïns, el 1867. Abans i tot de que l'agregació però aparegués com a cosa efectiva, els pobles del pla respiraven prou bé la superioritat de Barcelona i el seu expansionisme, especialment a partir del 1853 amb l'enderroc de les muralles, per a incitar-los a la col.laboració. Justament dos anys abans s'havien aixecat ja suspicàcies quan es pretenia de destruir en part la travessera, via de comunicació que ajuntava tots aquests pobles.

Gràcia, el municipi central, que havia assolit més tard l'autonomia, però tenia prou riquesa per a defensar-la, feia de seu de les reunions de batlles i regidors dels municipis, dits ja significativament dels "afores". Així el maig de 1870 signaven una exposició conjunta sol.licitant que no fos tret l'arbitri sobre la construcció de carreteres; el juny del mateix any unificaren llurs impostos per evitar perjudicar-se els uns als altres; el novembre de 1873 acordaren una defensa conjunta contra el perill d'atac de la carlinada; o, a un nivell més anecdòtic, "La familiar obrera de Sans" convidava "las demás sociedades amigas de las Afueras de Barcelona" a les festes de Sant Bartomeu de 1877. L'octubre de 1881 s'iniciaren les reunions ja antiagregacio-

nistes que es perllongaren enllà de l'agregació i tot; el maig de 1882 dimitiren tots els ajuntaments -si més no Sants, Sant Martí, les Corts i algú més- per tal de protestar de la puja de les contribucions industrial, sobre la sal i les cèdules, dimissió que no fou acceptada pel governador.

Però la qüestió més important, on jugaven tots els interessos era en torn de l'agregació o no. El 6 d'agost de 1876 el governador demanà a tots els municipis situats a menys de sis quilòmetres de Barcelona que informessin si volien agregar-se a la capital o no. Llavors era alcalde de Sants, Manuel Carreras, propietari, home del grup de Laporta, no sabem si família d'uns Carreras argenters que apareixen citats a les actes d'abril de 1870 cobrat vuit bastons de regidor -substituint els que havien desaparegut durant la crema del mateix any-; Carreras sempre fou un dels partidaris decidits de l'agregació. Ell mateix explica set anys més tard: "ya era partidario de dicha fusión, por más que se tuvo una reunión de pueblo, y fué nombrada una comisión para hacer gestiones para oponerse a ella, habiéndose abstenido el de intervenir en el asunto." L'agregació fou combatuda a Sants i als demás pobles quedant somorta de moment.

Barcelona tornà a pressionar el 1881, tornant-se a unir tots els pobles i assolint l'octubre del mateix any que el govern es comprometés a no efectuar l'agregació per reial decret, sinò mitjançant llei discutida a

corts, el que permeteria d'intervenir als representants populars -fet que no fou efectiu, però fins al 1889-. Aquesta decisió prou falaciosa, ja que és evident que en tot cas Barcelona també tindria més força a les corts que els municipis del pla junts, sobretot quan una part de les oligarquies locals -a Sants com als demés pobles cal suposar- n'eren també partidàries, sembla que acontentà els municipis i els deixà tranquils.

Aquesta tranquil·litat o passivitat si més no és el que es desprén d'una reunió de tots els municipis que havia de celebrar-se a Gràcia l'11 de febrer de 1883 i a la qual només assistiren els representants de Sants, alguns de Sant Martí i un de sol de Gràcia, mancant-hi els secretaris de Sant Martí i de Gràcia, que eren els que actuaven en aquests casos i tenien les actes, i altres representants d'altres municipis. Nosaltres evidentment només en tenim la versió santsenca, és clar que pot ésser interessada, però a part d'aquesta manca d'assistència que podria ésser significativa per ella mateixa, la reunió fou qualificada d'escandalosa: "... escándalo que por más que se ponderase la gravedad que reviste, no se formaría una idea exacta de él sin haberlo presenciado, comprendiendo el Sr. Domènech" -un dels regidors de Sants- "que aquel lamentable incidente, a más de herir mortalmente la cabeza de la resistencia a la agregación, impedía que los delegados de Sans pudieran continuar representando a este Ayuntamiento en este asunto, toda vez que, a su entender, con estas reuniones se cubria quizás la apariencia de querer resistir la agre-

gación, y así lo indicaba el hecho de haberse firmado una exposición dirigida al gobierno y vinculada a varias alcaldías excepto a la de Sans, hace más de ocho meses sin que se haya dado el debido curso a ella". Hom no acaba de veure per on podia venir el dit escàndol quan hi hagué tan poca gent i sembla que tots eren d'acord ja que més avall diu "las opiniones particulares expuestas por la mayoría de comisionados contrarias a resistir la agregación"; per tant és difícil imaginar una reunió tormentosa que segons l'alcalde, Frederic Boatell i Santomà, "iba a descender a hechos desagradables, si el Sr. Diputado a Cortes por el Distrito de Gràcia no hubiese disuelto la reunión". És evident, doncs, que els delegats volen tirar l'aigua del agregacionisme al vi de l'independentisme i que en tron de la qüestió hi havia un cert apassionament.

Cal tenir ben present, però, que qui tracten aquestes qüestions són els ajuntaments caciquistes de llavors, que representen només els interessos d'unes classes dominants contraposades en determinats moments exclusivament. Caciquisme que explica que hom pugui conseguir fàcilment cartes amb signatures nombroses a favor de qualsevol alternativa sense que això vulgui indicar un veritable interès popular; justament la reunió de l'ajuntament de Sants fou motivada per una instància de quatre signants a favor de l'agregació, que havia estat publicada el dissabte 10 de febrer al Noticiero de Sans (25) i tenim notícies de que a tots els pobles s'en presentaven d'escrits d'aquest tipus. Tampoc cal

oblidar que els que assistien a aquestes reunions eren funcionaris i càrrecs municipals que hi tenien coses ben concretes a guanyar o a perdre amb l'agregació o no dels seus municipis. Caciquisme i interès directe són dos aspectes a tenir en compte per tal de matitzar els fets en torn de qüestió tan controvertida; amb l'interès que avui tenim per a una descentralització municipal seria molt fàcil interpretar unilateralment totes les oposicions a l'agregació, però això fóra abusar de la història (26), cosa intolerable, i caure en la ingenuïtat de creure que tots els que defensen una mateixa cosa ho fan amb els mateixos interessos.

Amb aquestes matitzacions, doncs, analitzem una mica més a fons els preparatius a l'agregació de Sants del 1883, ja que és un fet original a tot el pla de Barcelona, fet que motivà les discussions més interessants sobre el tema. Tot el que fou fet posteriorment tingué menys importància i sempre feia referència a aquest procés "voluntari" per part del municipi; a més el 1897 ja no hi hagué temps de discutir, malgrat el compromís l'agregació vingué per un reial decret.

La primera agregació de Sants seria finalment votada el dia 9 d'abril de 1883, després d'un procés llarg de discussions i d'estires i arronces que tot seguit analitzarem. Però, a tall d'il·lustració de llur conducta vull assenyalar abans qui votà a favor i qui votà en contra. Els vots a favor foren nou (27), dels regidors Domènech, Olivella, Farreras, Rabadà, Sala,

Torrellas, Carreras, Masclans i de l'alcalde Frederic Boatell; en contra votaren sis regidors, Puigcorbé, Bové, Ragon, Rossig, Pedró i Escuté; s'abstingué el regidor Compte.

D'entrada podem veure, doncs, que dels comissionats a la reunió "escandalosa" de Gràcia de l'11 de febrer hi assistiren dos dels que votaren a favor, l'alcalde i Domènech, i el que s'abstingué, Compte, fet que pot ajudar a fer-los-hi veure tot més clar que potser no era. A la discussió posterior s'afrentà l'obstacle de l'existència d'acords municipals anteriors contra l'agregació el que els decidí a convocar una reunió "popular" per a tractar el tema, única cosa que podria donar força a la revisió dels acords anteriors. En la discussió, però, aparegueren dues argumentacions interessants. Una defensada per un antiagregacionista, Escuté, i per un agregacionista, Sala era l'aprofitar el desconcert dels altres municipis del pla per a pactar una agregació que fós avantatjosa per Sants, abans que no esperar l'agregació forçosa i sense contrapartides. La intervenció en contra més notable fou del regidor Pedró -que el 1870 era juntament amb Josep Santomà el principal contribuent territorial, és a dir, propietari del sòl- resumida així pel secretari: "El Sr. Pedró se hace cargo de la importancia de la agregación pero desconfia de sus resultados, considerando que los muchos halagos que por la Capital se hagan hoy a los pueblos del llano para obtener ella la agregación de los mismos, no sean más tarde ficticios, no debiendo olvidarse que con ella Sans será un extremo de Barcelona a donde se

irá conduciendo todo lo malo que afecte y afee a ella, extrañando se diga que la agregación es un hecho cuando tantos años hace que se dice lo mismo y no ha podido conseguirse." És una intervenció sòlida i, en principi raonable, que no trobà a més una resposta al seu nivell; destaca que desdramatitzi l'afer, ja que el repetir que l'agregació és imminent no fa altra cosa que accelerar-la. Però, sobretot, sobta la seva visió concèntrica de la ciutat, tal com era, que rebutjava cap a la perifèria allò que era molest al centre. El que se li podia haver objectat és que no s'en adona que el fenomen succeïa igualment i que, malgrat la independència jurídica, Sants i altres municipis perifèrics havien jugat ja d'extremes de la ciutat; la indústria en seria un exemple, els cementiris un altre. A més, quan Barcelona volgué expropiar algún tros no trobà cap dificultat, com succeí onze anys després amb motiu de la prolongació de la Gran via, per exemple. Però aquestes observacions no foren fetes.

El pas següent fou la dita reunió "popular" de l'ajuntament, celebrada el dissabte 17 de febrer del mateix any, 1883 amb assistència de seixanta-quatre veïns, representants de les "tres classes": per la contribució territorial, per la contribució industrial i obrers. S'informà de la instància esmentada afegint que demanava que l'ajuntament s'adherís a una exposició a favor de l'agregació que diversos "propietaris, industrials, agricultors i fabricants" dirigien a l'ajuntament de Barcelona; s'informà també de les darreres reunions

de Gràcia, tot preparant l'ambient. La discussió no fou massa interessant, manifestant-se quasi tots a favor de l'agregació, alguns amb preses, llevat de Sala que intervé com a la reunió anterior; a rel de la seva intervenció es decidí d'enviar una comissió a l'ajuntament de Barcelona per veure que en podia treure -Pedró intervingué per dir que poc se podia treure d'un ajuntament tan endeutat com el de la capital-, comissió que quedà formada per Boatell i Sala per l'ajuntament i per Josep Santomà i Josep Bragulat, pels veïns, tots agregacionistes, llevat de Santomà. Destacà també la intervenció d'un antiagregacionista, representant justament dels veïns obrers, Pelegrí Alemany -essent perillós treure'n conseqüències d'aquest fet-; la seva intervenció fou a favor d'ampliar les reunions a tot el poble, cosa que s'acordà un cop fossin coneguts els resultats de la visita de la comissió.

El dissabte següent fou feta una altre reunió "popular" amb la mateixa composició en la qual informà dels resultats de la comissió justament Josep Santomà, resultats que eren transcrits en un document que devia ésser fet públic. No hem pogut trobar el document, però és evident que devia ésser força favorable a l'agregació, venint de Barcelona, com venia. Al regidor Carreras li va faltar temps per a demanar que fós aprovada l'agregació i que fós distribuït el document tot recollint signatures a favor. Seguí una discussió llarguíssima sense arguments nous per cap banda i fou decidit finalment de celebrar les reunions més àmplies acordades

la sessió anterior, en nombre de cinc, una a cada barri -acabem de veure que és difícil de conèixer els barris d'abans de l'agregació, aquest cinc són els quatre numerats ordinalment, més el de Marina, fins a mar-; s'acordà també que a les reunions només hi assistíssin "veïns" de Sants i que fossin presidides per representants de l'ajuntament. Finalment, també fou decidit de distribuir el document a domicili i de recollir obertament signatures a favor de l'agregació.

Aquest procés degué ésser lent ja que fins al 18 de març, diumenge, no foren fetes les esmentades reunions, tal com s'informà a la sessió de l'ajuntament del dimarts següent. Les reunions foren un fracàs per manca d'assistència; a una no hi anà ningú, les altres quatre juntes aplegaren vuitanta persones -o si més no aquesta és la informació oficial-; tot plegat, si és cert, els mateixos que a les reunions "populars" celebrades a l'ajuntament. Sabent com sabem que foren proposades per un representant antiagregacionista hem de creure que s'hauria fet prou propaganda, i la no assistència seria motivada per manca d'interés dels habitants de Sants -manca d'interés explicada per l'hàbit d'ésser allunyats de l'administració pública i en part també perquè ben poca cosa els hi anava a les classes populars que poc hi podien guanyar o perdre llavors-, i també per l'ambient que devia crear que l'ajuntament recollís signatures a favor donant-la cosa per ja passada. Sembla que a les reunions les intervencions totes foren en contra, però res més. El mateix dia 20 fou

presentada una instància a favor de l'agregació signada per Domènec Buisà, Joaquim Oller, Jaume Mas i Francesc Voltas -els quatre famosos de les sessions anteriors- amb més de mil dues-centes signatures més de propietaris, industrials, fabricants, agricultors i obrers de Sants. Per discussió que hi hagué, amb aitals precedents fou acordada l'agregació, atorgant un termini de sis dies, fins al dilluns següent per tal de presentar exposicions en contra i poder decidir definitivament ja el dimarts 27, en la sessió ordinària de l'ajuntament.

En aquesta sessió després de discussions aspres s'atorgà una prolongació del termini dotze dies més el que ens mena a la reunió de l'endemà d'acabat el termini, el 9 d'abril, el final de la qual ja hem indicat. A la dita reunió foren presentats els documents, a favor i en contra; amb 1.574 signatures -les més de 1.200 de la primera instància que promogué els fets- més 573 més que s'hi havien afegit, a favor- en total, doncs, 2.147 -i 1.432 signatures en contra. No sabem si les signatures ofereixen garanties d'ésser totes santsenques, les d'un o altre bàndol tenen les mateixes possibilitats, però, (28), i cal pensar que els contraris s'hi mirarien prou. Tot plegat de totes maneres és ben poca cosa ja que juntes representen una mica més d'una cinquena part de la població de Sants llavors; per a ésser recollides en gairebé dos mesos de discussions és ben poca cosa.

En aquesta darrera reunió que acordà l'agregació

però, sortí en les discussions un element nou que crec que és fonamental a l'hora d'entendre el fonament de les posicions diferents, més enllà d'un localisme simple o d'un romanticisme gran capital. Efectivament, al llarg de la darrera discussió l'exemple d'Hostafrancs és citat diverses vegades, com a exemple d'un antic sector santsenc que amb l'agregació a Barcelona el 1838 tragué molts avantatges. S'assenyalà que gaudia de les mateixes condicions de la resta de la ciutat, llevat de l'impost de consums que era més baix, ja que els burots eren a la futura plaça d'Espanya, i això afavoria notòriament el comerç (29). Així doncs, podriem deduir-ne que els comerciants eren majoritàriament favorables a l'agregació pactada així com els industrials -nom amb que també devien ésser designats els comerciants- i els "clients" de l'oligarquia barcelonina; el grup més contrari sembla que havien d'ésser els propietaris del sòl, i l'actitud de Josep Pedró i de Josep Santomà ho confirmaria; els propietaris podien temer un augment de les impositcions i majors dificultats en la construcció. Les classes populars és evident que no anaven a guanyar res i que més aviat hi perdien amb l'allunyament d'un centre de decisió per petit que fós; és evident, però que en aquells moments poc ho podien veure i poc ho devien valorar davant d'altres problemes majors. La presència de Pelegrí Alemany es fa difícil d'interpretar ja que els treballadors eren més susceptibles també d'ésser manipulats, sobretot pels seus amos.

Així doncs, Barcelona acceptà l'agregació vuit dies després el 17 d'abril i ho aprovà la diputació el 5 de maig següent, consumant-se el primer de juliol. Acaben en aquest moment les notícies de les actes, és clar però en Carreras Candi resumeix així els esdeveniments posteriors: "Inmediatament esclatà a Sants l'amor a la independència municipal, y, fundant-se en la falta d'unanimitat dels veïns per realisar l'agregació, aquesta s'anul·là per R.O. de 12 de Juliol 1884, reconstituint-se en municipi autònomich lo 31 Juliol 1884." (30). Fabre i Huertas (31) ho expliquen així: "L'alcalde Rius i Taulet de Barcelona va anar a Sants i hi pronuncià els següents mots: "Ya no hay barreras, desde hoy lo que la naturaleza había unido lo ha unido también la ley". La natura i la llei no foren prou obstacles com perquè el malestar creat a la població no menés a una revisió de l'anexió, i pel 1884 Sants tornava a ésser independent, tot elegint un nou alcalde, Emili Cros, a qui hi ha dedicat un carrer de la barriada." Efectivament, Emili Cros i Issac fou el primer alcalde després de l'anexió, més tard un dels components de la comissió antiagregació en representació de la contribució territorial; el carrer possiblement degui el seu nom al industrial, per bé que podien ésser familiars, ja que el 1888, a la guia de Fiter (32), quatre anys després d'això -i la guia deu ésser escrita d'abans- ja hi figura el carrer de Cros.

A començaments del 1889 sembla que l'antiga unitat antiagregacionista dels municipis del pla s'havia

recomposat una mica. Les pressions devien tornar a ésser fortes ja que el 30 d'octubre de l'any anterior a Sants havia estat formada una comissió "de defensa contra l'agregació", composada per l'alcalde, Josep Marsal, i pels regidors Josep Rodríguez, Antoni Ferrer i Cebrià Sabater, pel secretari, l'arquitecte municipal i cinc representants de cada una de les tres "classes", territorial (Josep Santomà i Gelabert, Dídac Domènec, Josep Nubiola i Esteve, Frederic Boatell i Santomà i Emili Cros i Isaac), industrial (Jaume Solà i Alsina, Josep Badia i Lloveres, Joaquin Pujol i Deop, Josep Escuté i Pàmies i Josep Rovelló i Grañén) i veïns obrers (Isidre Balasch i Serrahima, Josep Vallcorba, Pere Pons, Pelegrí Alemany i Miquel Ferrater).

Ja el 3 de gener de 1889 el regidor Rodríguez informà d'una reunió de batlles del pla, a la qual no assistiren els d'Horta, Gràcia ni Sarrià, -aquest municipi seria separat de l'expedient d'agregació tres anys més tard- i on acordaren una nova estratègia contra l'agregació. Les propostes pràctiques eren excitar els diputats i homes dels partits per tal de trobar influències a Madrid, en el mateix sentit els comités locals dels partits havien d'excitar els caps llurs, per a pressionar el govern i la premsa, - els ressorts del caciquisme eb marxar fer una fotogràfia del pla "mostrando que no existe la confusión de términos municipales tal como lo pretende Barcelona", i nomenar un agent a Madrid, pagat pels diversos ajuntaments, per tal de defensar-los a la cort. Aquest darrer punt, l'haver de pagar algú va desplaure

més que cap, i entre això i l'afany de molts d'agregar-se feren que s'acordés de remetre a l'afer a la comissió nomenada l'any anterior, per respectar les regles "democràtiques". L'argument de la fotografia el trobo deliciós, ve a ésser la incorporació del progrés tecnològic a la lluita contra l'agregació. El que sí fou realitzat pels municipis dins d'aquest any fou una manifestació antiagregació a Barcelona, al govern civil, que segons Fabre i Huertas (33) congregà 40.000 persones, i comptava amb algunes pancartes de Sants, o si més no sobre Sants "La agregació fué la muerte de Sants (sic) en 1883(, "Sants (sic) sin distinción de clases protesta contra la agregación".

La pressió cap a l'agregació era cada cop més forta pero; Madrid que sembla que no la veia amb massa goig aprofità la manifestació per a prometre que es faria sense sorpresa com ja hem comentat. A Sants els regidors n'eren majoritàriament favorables i sembla que només els frenava una oposició popular de la qual no trobem prou testimonis. Així l'ajuntament votà novament l'agregació el 1891, sense que arribés a tenir cap efecte. Els fets més conflictius que empenyien a l'agregació eren els problemes de competències entre municipis en la construcció de l'Eixample, fet que no afectava gens a Sants; Barcelona requeria de Sants sobretot la part de Marina on sorgirien els projectes de port franc, la construcció del cementiri o els primers camps d'aviació. Respecte a l'argument de Fabre i Huertas repeteixen de "recuperació dels impostos industrials que havien emigrat

amb l'èxode les fàbriques" (34), si més no per a Sants no pot ésser massa vàlid ja que, com hem vist, "La España Industrial" pagava a Barcelona i Així també ho feien les demás societats anònimes que hi tenien la seu social, que cada dia eren més. A més les fàbriques no emigraren de Barcelona per a no pagar impostos i entre d'altres arguments ho prova que els grans industrials no n'eren contraris a l'agregació; El Noticiero de Sans (25) que apareix lligat als Muntadas (35) és el primer en publicar la instància pro-agregació i el 1897 es manté com a diari del districte setè i el que més arriba a dir és a reivindicar els arguments de bones condicions pactades i a lamentar que no fós fet així (36).

04.03. LA DEPENDÈNCIA I L'AUTONOMIA: LA CONTRIBUCIÓ
DE CARRERAS CANDI

I arribà l'anexió per a tots els pobles del pla, llevat d'Horta i Sarrià als quals els hi arribà més tard. Efectivament, per reial decret de Maria Cristina, signat pel ministre de la governació, el 20 d'abril de 1897 eren agregats a Barcelona, aportant-hi llurs 175.681 habitants i llurs 62,3 km², a una ciutat que m'hauria tingut 333.908 i 15,5 respectivament, li aportaren doncs una meitat més d'habitants, fent-la ja mig'milionària, i, sobretot, quatre vegades més d'extensió. Durant deu anys encara, però, seguiren tributant igual, i acabat aquest termini anaren igualant els impostos una dècima part cada any arribant a la completa equiparació l'abril de 1917.

Després, i durant molt de temps se seguí parlant de pobles agregats, de pobles del pla, d'ex-municipis. A Sants hem vist com els primers anys del nou-cents seguí la gran vitalitat edificatòria i social, el que ajudà a fer perviure una diferenciació amb Barcelona que ja no era administrativa, fàcil de lligar però a desitjos d'autonomia o d'autogestió.

Desitjos d'autonomia dels quals n'he trobat poques proves, però significatives. D'una banda hi ha aquest article recent de Jaume Fabre i Josep Mª Huertas que hem citat a bastament, el qual, segons la meua opinió, posa al mateix cove de la buscada descentralització municipal actual tots els interessos antiagregacionistes i tots els desitjos posteriors d'independència, sense analitzar prou els arguments que utilitzen, que emprén de vegades sense prou justificació. D'altra banda destaca, sobretot, la tasca de Carreras Candi, tan a la seva obra monumental tantes vegades citada (37), com, de manera especial, en un informe que hem trobat a l'Arxiu Històric de Sants-U.E.C., elaborat per ell i altres tres persones (38).

Les acusacions indirectes fetes contra Carreras com representant dels interessos dels propietaris del sòl, o les lloances acrítiques que també se li han fet com a antiagregacionista (39), ens obliguen a estudiar una mica els personatges implicats en aquest informe. Tasca d'altra banda ben difícil, sobretot en el cas de Carreras Candi home polifacètic i emprenedor, al qual no pretenc d'analitzar des del punt de vista d'historiador, sinó d'expert en qüestions municipals (40).

Efectivament, Francesc Carreras i Candi, nat i mort a Barcelona entre 1862 i 1937, és un expert en qüestions municipals també. La seva carrera -era llicenciat en dret per la universitat de Barcelona des del 1882- li suministrà els coneixements administratius que eren una bona base a aquest tipus de treball. Fou regidor de

l'ajuntament de Barcelona des del 1891 al 1922, des del primer moment (1901) per la Lliga; fou president de la comissió municipal d'Eixample (1918-1922) i participà en el congrés de la Propietat Urbana el 1914, i en reunions de la Cambra de la Propietat Urbana de la que devia ésser membre -per a la Cambra justament era l'informe sobre el règim municipal que comentarem-. Encara que es diu que era propietari de diverses finques a Sant Vicenç de Sarrià, el que explicaria per a alguns la seva postura antiagregacionista, no n'he pogut trobar altra prova que el llibret que escrigué el 1897, Notas històricas de Sarrià, però va escriure sobre tantes coses que si n'hagués estat propietari hauria estat el propietari més gran de Catalunya. En canvi, si que era home de negocis, potser dut pel seu treball professional com advocat; algú també ha dit que figurava com home de palla en diversos consells d'administració. Això no ho sé, el que si que he pogut trobar és que figurava en diversos consells d'administració, per exemple, els de "Sederia Franco-Española, S.A." (1902), "Escofet y Cía." (1904), "Nogués Hermanos, S.A." (1920-26), "Carreras y Cía" (1919), "Industrias Carreras y Suñol, S.A." (1928-37), "Tusquets y Cía"; a totes elles apareix lligat al conegut capitalista Huelín Serra. Encara que no hi apareix a la junta de govern, Carreras era també un antic accionista del "Banc de Barcelona" en la darrera etapa del qual participà activament en oposició a la junta de govern que dugué el banc a la suspensió de pagaments el 1920, moment en el qual formà part de la comissió interventora d'accionistes per a tractar d'esbrinar l'entrellat complex del

fet que somogué l'economia i la societat catalanes de la postguerra (41).

En totes les seves activitats li domina el fervor històric i per la història medieval de Catalunya, com a exponent del modernisme científic, per dir-ho d'alguna manera. I no és un parlar, sinò la realitat palesa; mentre fou a l'ajuntament aprofità per a donar a conèixer els monuments medievals del municipi tot iniciant la publicació del Manual de bells ardots i de les Rúbriques; lluità per la conservació de les dressanes i realitzà un catàleg de totes les construccions grans o petites d'algun valor històric o artístic que enderrocaren les obres de la via Laietana. Als negocis també dugué aquest medievalisme modernista i Cabana ens parla del seu pla per a la regeneració del Banc de Barcelona per al qual preveia d'obrir sucursals del banc a l'estranger, però no a qualsevol banda sinò a Constantinoble i a Tànger (42); els consulats de mar al segle XX revitalitzant el banc de l'exquisida prudència! Quan conegué més d'aprof el funcionament del banc decidí que les sucursals havien de montar-se a Amèrica del Sud, l'home de negocis sabé véncer a l'historiador romàntic.

També sospito que devia tenir relacions econòmiques estretetes amb l'editorial Alberto Martín, del carrer de Consell de Cent, que li publicà totes les seves obres. Editorial d'una gran qualitat tècnica i científica, en l'orientació de la qual hom endevina bé la seva mà.

Però aquest quadre incomplet d'informacions no ens resol encara les contradiccions que trobem en aquest home investigador erudit i seriós i home de negocis, complaent en el detall més petit i que desplegà una extraordinària activitat d'acord amb el nou-cents, home d'un conservadurisme clerical extraordinari però informat de totes les coses contemporànies, polític poc polític. Una cosa resta clara en la confusió, i és que Francesc Carreras i Candi no és un home d'una sola faceta, fàcil de classificar; deu ésser un intel·lectual urbà, segons Gramsci, però d'una societat urbana que no respon a un esquema senzill d'organització a partir d'un bloc urbà format eminentment per un partit industrial. Si hem vist els industrials jugant papers diversos segons els moments, la composició de la Lliga ja d'entrada era més complexa que aquest simple partit industrial; Carreras en fou un exemple. Carreras un home dexuidat pels historiadors -no així la seva obra- que bé mereix una anàlisi crítica seriosa d'algué més qualificat, és clar, que no pas jo.

Gràcies a Francesc Roca (43) coneixem les aportacions de Vidal i Guardiola i el seu model prussià o de Vallés i Pujals i el seu model del socialisme municipal anglès. Ningú no ha valorat però l'acció de Carreras en aquest camp, especialment l'estudi de l'organització del gran London que enmarca l'informe de que hem parlat. L'home de la renaixença que demana que se li respecti l'ortografia d'abans de la normalització "perquè és la que havia usat des de la seva infantesa" (44), recorre

al model més avançat d'organització municipal alhora fer l'informe per la Cambra de la Propietat.

I hem dit que el fa amb altres tres persones. Efectivament, l'una és de Sants, Jaume Santomà, de la gran família de propietaris de Sants de la qual tantes vegades hem parlat. I possiblement sigui Jaume Santomà i Raventós, home també de la Lliga per bé que no assolí mai d'ésser regidor. És ben significatiu que un santsenc -aquest si clarament lligat als interessos de la propietat- figuri en aquesta redacció, ja que Sants restà temps lligat a la remor autonomista; el mateix Carreras cita un momento de los intereses de Sants que recull les ponències sobre descentralització municipal del congrés de la propietat de 1914 o l'obra d'Enric Laporta -de qui ja hem parlat- premiada als jocs florals de la Bonanova de 1915, sobre la mateixa descentralització. A Sants també, a l'Orfeó de Sants, el 1917, Jaume Bofill i Mates, representant ja tot un altre sector ideològic de la Lliga, a la qual pertangué també fins que fundà l'Acció Catalana, més acostat a les classes mitjanes, pronuncià una conferència sobre "El nacionalisme i Barcelona" en la qual digué "La ciutat és una petita nació, i per tant ha de conservar l'esperit orgànic que li pertoca; més a Barcelona, on hi ha barriades antigues, populosos viles, que tenen la fortalesa de conservar el seu esperit, resistint l'enlluernament". (46). Pot ésser demagògia proselitista, però ja és ben significatiu que a Sants hagi de parlar també de l'autonomisme municipal en parlar del nacionalisme.

Els altres autors no estan vinculats a Sants, si no és de manera molt indirecte. En Carreras Candi, no ho hem dit abans, és a Sants justament on té un carrer. En Joaquim Mª de Nadal, fill de l'alcalde de Barcelona en el moment de l'agregació, monàrquic, tardanament incorporat també a la lliga -fou secretari de Cambó entre 1930 a 1936- emparentà a través del seu fill amb els Muntadas, que esposà una neta de Lluís Muntadas i Rovira, però res no tingué que veure amb Sants.

L'informe en sí no és una gran obra, n'hem fet tan de prolegòmens que quasi ja l'he explicat tot. Són vint-i-quatre fulls, de 132 x 200 mm, escrits en català i castellà -previst doncs per a una gran difusió-. Té com a subtítol l'explicació del seu origen "Informe que presenta la ponència nomenada en les reunions tingudes en Maig y Juny de 1916 en la Cambra Oficial de la Propietat de Barcelona, per los Delegats y Representants dels Pobles y nuclis de la Capital". Parteix de la base que el creixement de Barcelona ha fet l'agregació indisoluble i planteja la reorganització administrativa com a solució per a que els antics nuclis i els nous que puguin formar-se gaudeixin d'autonomia i llibertat d'acció. Proposa una solució basada en l'estudi i en el coneixement profund de les solucions d'altres països i de la realitat de Barcelona. Respecte del primer aspecte, després de rebutjar la independència excessiva dels municipis de l'aglomeració de Brussel·les i el centralisme aclaparador de Paris, proposa com a model l'organització del gran London, de la qual en fa una síntesi històrica breu i

un bon anàlisi de les competències diferents de que disposa cada esglaó administratiu.

Aquesta exposició és feta de cara a que pugui ésser decidit amb coneixement de causa el que sigui millor de fer. Crec que és la primera vegada a Catalunya en que és fet un estudi d'aquest tipus i l'orientació que el guia és la dels que saben que duen entre mans a l'hora d'administrar una gran ciutat.

La segona part no és expositiva sinó que és formada d'un qüestionari fet de cara a obtenir la informació necessària sobre Barcelona i els seus nuclis interns per tal de poder aplicar la reforma que és proposa. El qüestionari és força complet, per bé que una mica ingenu; és però obert i el qui respón és pregat d'afegir aquelles qüestions que consideri necessàries. No deixa d'ésser interessant de veure com un home que acaba de publicar l'obra La ciutat de Barcelona, probablement el que més sabia llavors sobre la ciutat i els seus nuclis, en el passat i en el present més actual, participi tot seguit en la publicació d'un fullet en el que dedica quatre fulls a un qüestionari per a conèixer la ciutat. No és l'intellectual que creu saber-ho tot i essent capaç de definir les solucions, o, més ben dit, probablement és el veritable intel·lectual, ben lluny dels tècnics d'avui que creuen posseir els coneixements imprescindibles. El qüestionari és organitzat en sis apartats: divisió de la ciutat de Barcelona, població de Barcelona, vida econòmica, tributació, serveis municipals i serveis

socials, que tots junts contenen trenta-cinc qüestions.

Desconeixem a quí exactament anava destinat aquest qüestionari, encara que cal pensar que seria als "delegats y representants dels Pobles y nuclis" a qui és dedicat. I aquest seria el seu manquement pitjor ja que els interessos cegarien l'aproximació freda que s'intentava de fer. I no pretenc de pensar que Carreras o cap intel·lectual estigui per sobre d'interessos de qualsevol tipus, només voldria frenar els esquematismes. Ens trobem a Sants i amb Carreras, dos tipus de subjectes ben diferents, però una personalitat ben complexa determinada per una ansia més o menys definida d'autonomia, en el cas de Sants lligada a un passat de poble independent. Calia examinar un a un la trama dels interessos que darrera de totes les opcions hi pot haver; cosa que crec que he sabut fer, millor a Sants, és clar que és el meu tema, que no amb En Carreras el qual si més no he intentat presentar més facetat que no apareix correntment. Un cop fet això però hom ha de decidir-se a triar una opció encara que amb interessos contraposats a molts dels que la defensaven.

El 1978, desitjosos com estem de la descentralització municipal jo triaria el camí de l'informe de Carreras Candi i els altres tres, abans que no les "reunions populars" antiagregacionistes, i això per raons científiques i per raons polítiques. Caldria, és clar posar al dia tot de coses, caldria sobretot eixamplar l'àmbit de la consulta, i de la seva discus-

sió en sortiran vies noves que ara no podem veure.
Però no és l'hora encara de les solucions.

En tot cas el que no pot ésser oblidat és que la organització i l'administració locals no son ni actes capriciosos ni responen a una mena de lleis naturals inmutables, sinò que són fetes d'acord amb les classes dominants, per elles mateixes i per les classes dominades també encarrilades convenientment a través de tots els aparells del poder, entre els quals els intel·lectuals no són els més despreciables.